

**Міністерство освіти і науки України
Мукачівський державний університет
Кафедра теорії та методики початкової освіти**

**ПЕДАГОГІКА І
(«ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ», «ДИДАКТИКА»):**

Опорні конспекти лекцій

для студентів денної форми навчання
спеціальності 013 «Початкова освіта»
ОС «Молодший бакалавр»

**Мукачево
МДУ 2020**

УДК 37.01:37.02(042.3) (072)

*Розглянуто та рекомендовано до друку
Науково-методичною радою Мукачівського державного університету
протокол № 5 від 19 листопада 2020 р.*

*Розглянуто та схвалено
на засіданні кафедри теорії та методики початкової освіти
протокол № 5 від 15 жовтня 2020 р.*

Укладач

Молнар Т. І. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти МДУ

Рецензент

Брецько І. І. – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології МДУ

П 24

Педагогіка І («Основи педагогіки», «Дидактика»): Опорні конспекти лекцій для студентів денної форми навчання спеціальності 013 «Початкова освіта» ОС «Молодший бакалавр» / Т. І. Молнар. – Мукачево: МДУ, 2020. – 88 с. (3,5 авт.арк.).

У навчально-методичному виданні стисло викладено основний зміст дисципліни «Педагогіка І («Основи педагогіки», «Дидактика»)» згідно з чинною робочою програмою та з урахуванням сучасних досягнень педагогічної науки.

Видання адресовано студентам денної форми навчання спеціальності 013 «Початкова освіта» ОС «Молодший бакалавр».

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА		4
Тема 1	Педагогіка як наука	5
Тема 2	Методологія і методи науково-педагогічних досліджень	11
Тема 3	Розвиток і формування особистості	17
Тема 4	Педагогічний процес	23
Тема 5	Дидактика як теорія освіти і навчання	28
Тема 6	Процес навчання	36
Тема 7	Закономірності і принципи навчання	42
Тема 8	Зміст освіти	50
Тема 9	Методи і засоби навчання	57
Тема 10	Форми організації навчання	64
Тема 11	Допоміжні та нетрадиційні форми організації навчання	73
Тема 12	Контроль і оцінка навчальної діяльності учнів	79
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА		85

ПЕРЕДМОВА

Навчальна дисципліна «Педагогіка І («Основи педагогіки», «Дидактика»)» покликана озброїти здобувачів вищої освіти знаннями про предмет і завдання педагогічної науки, місце педагогіки в системі наук про людину, її структуру і зв'язки з іншими науками; історію становлення педагогіки як науки; специфіку та логіку організації науково-педагогічного дослідження; особливості формування та розвитку особистості; структуру процесу навчання; закономірності і принципи навчання; поняття про зміст освіти; методи та форми організації навчання; специфіку контрольної-оцінювальної діяльності у початковій школі.

У процесі вивчення дисципліни майбутні педагоги набувають вмінь вільно оперувати набутими знаннями; аналізувати теоретичний та практичний досвід у галузі організації шкільної справи, адаптувати провідні ідеї до сучасної практики початкової освіти; застосовувати різні методи науково-педагогічного дослідження у власних наукових пошуках; використовувати категорії педагогіки в дискусіях та рішеннях проблемних завдань і педагогічних ситуацій; використовувати методи навчання та форми організації навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів; володіти методами перевірки та оцінки знань, умінь і навичок учнів.

Мета вивчення навчальної дисципліни – ознайомлення майбутніх учителів початкових класів з обраною професією, опанування ними основами педагогічних знань, формування вмінь, необхідних для практичної педагогічної діяльності.

Завдання навчальної дисципліни: розвиток у здобувачів вищої освіти педагогічного мислення, здатності до аналітичного осмислення педагогічної дійсності, навчання творчим підходам до вибору педагогічних дій у типових професійних ситуаціях, формування вмінь приймати найбільш вдалі рішення у відповідності до закономірностей та принципів освітнього процесу в початковій школі.

Тема. Педагогіка як наука

План

1. Поняття про педагогіку. Виникнення і розвиток педагогіки.
2. Предмет і завдання педагогіки. Педагогічна наука і педагогічна практика.
3. Система педагогічних наук. Зв'язок педагогіки з іншими науками.

Ключові слова: педагогіка, предмет, завдання, педагогічна теорія, педагогічна практика, галузь педагогіки.

Рекомендована література:

1. Волкова Н. П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н. П. Волкова. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 576 с.
2. Кузьмінський А. Л. Педагогіка: Підручник / А. Л. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Пресс, 2003. – 418 с.
3. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: Навчальний посібник. – 3-є видання, доповнене / Н. Є. Мойсеюк. – К., 2001. – 350 с.
4. Фізеші О. Й. Педагогіка: Основи педагогіки. Дидактика. Теорія та методика виховання. Школознавство: Навчальний посібник / О. Й. Фізеші. – К: Кондор-Видавництво, 2013. – 390 с.

1. Поняття про педагогіку. Виникнення і розвиток педагогіки

Термін *«педагогіка»* отримав свою назву від грецьких слів *paídos* – дитина і *ago* – вести. У дослівному перекладі *paídagos* означає «проводир дітей». Педагогом у Стародавній Греції називали раба, який брав за руку дитину свого господаря і супроводжував її до школи. Поступово слово «педагогіка» стало вживатися більш загально: для визначення мистецтва вести дитину протягом життя, тобто виховувати, навчати, давати освіту. Так педагогіка стала наукою про виховання і навчання дітей.

З середини ХХ століття людство зрозуміло, що виховання потребують не лише діти, а й дорослі. У зв'язку з цим у деяких країнах замість терміну «педагогіка» вживають терміни «андрологіка» (від гр. *andros* – чоловік і *ago* – вести) й «антропологіка» (від гр. *antropos* –

людина і аго – вести). Педагогіка розширила свої межі й охопила виховання людини в цілому.

Сучасна педагогіка – це наука про виховання людини. Під поняттям «виховання» в даному контексті розуміємо освіту, навчання та розвиток, тобто вживаємо його в найбільш широкому значенні.

Перші спроби узагальнити досвід виховання, виділити теоретичні начала виховання були розпочаті в найрозвиненіших державах стародавнього світу – Китаї, Індії, Єгипті, Греції. На той час педагогіка входила до складу філософії, яка акумулювала знання про природу, людину, суспільство.

Колискою європейських систем виховання стала давньогрецька філософія. Теоретиками педагогіки були видатні грецькі мислителі: Демокріт, Сократ, Платон, Арістотель, в працях яких існувало немало глибоких думок з питань виховання людини, формування її особистості.

Перший «штатний» педагог *Марк Квінтіліан*, який навчав юнаків-патрициїв ораторському мистецтву, був автором 12-томної книги «Дванадцять книг риторичних настанов», власне, першої педагогічної книги.

У Середні віки педагогічна теорія втратила прогресивну спрямованість античних часів. Педагогічні ідеї філософів-богословів мали релігійне забарвлення і були пронизані церковною догматикою.

В епоху Відродження (XIV–XVI ст.), коли почався розвиток буржуазного суспільства, з'явився цілий ряд яскравих мислителів, педагогів-гуманістів. Серед них італієць *Вітторіно де Фельтре*, француз *Франсуа Рабле*, *Мішель Монтень*.

До початку XVII століття педагогіка продовжувала залишатися частиною філософії. Відокремлення її від філософії й оформлення в наукову систему пов'язане з іменем великого чеського педагога *Яна Амоса Коменського*. У 1632 році Я. Коменський створив видатний твір «Велика дидактика», який започаткував науку про процес навчання, а в 1633 році – перше в світі спеціальне керівництво по вихованню дітей дошкільного віку «Материнська школа». Усі педагогічні твори Я. Коменського пронизують думки про те, що школа є «майстернею гуманності», а правильне виховання завжди повинно бути природовідповідним.

Услід за Я. Коменським в історію західноєвропейської педагогіки увійшли імена:

- англійського філософа й педагога *Джона Локка*, який сконцентрував свої зусилля на теорії виховання

- джентельмена – людини впевненої в собі, що поєднує широку освіченість з діловими якостями;
- французького просвітителя *Жана-Жака Руссо*, автора теорії «вільного виховання», за якою виховання повинно проводитися лише за інтересами й бажаннями дітей;
 - швейцарського педагога *Йоганна Генріха Песталоцці*, який запропонував учителям прогресивну теорію морального виховання учнів, розвинув ідеї гуманного виховання, намагався поєднати навчання і виховання дітей з організацією їхньої посильної праці;
 - німецького педагога *Йоганна Фрідріха Гербарта*, автора теоретичних узагальнень у галузі психології навчання і дидактики;
 - німецького педагога *Фрідріха Адольфа Дістервега*, відомого ідеями про активізацію навчальної діяльності учнів, посилення їх самостійної роботи.

Великий внесок у розвиток педагогіки зробив визначний педагог *Костянтин Дмитрович Ушинський*, автор оригінальної педагогічної системи, що охоплювала основні проблеми виховання і навчання. Основною ідеєю цієї системи була народність, найголовнішими рисами якої є любов до Батьківщини, рідної мови. Навчання повинно здійснюватися з урахуванням вікових і психічних особливостей дитини. Методи викладання повинні сприяти розвитку пізнавальної активності учнів. Вчитель повинен любити свою професію, бути високоосвіченою людиною. Праці педагога: «Педагогічна антропологія», «Про камеральну освіту», «Три елементи школи» та інші, а також навчальні книги для дітей початкових класів.

На Закарпатських землях 2-ї половини XIX ст. великий вплив на розвиток освіти мала педагогічна діяльність *Олександра Васильовича Духновича*. Все життя він боровся за впровадження навчання рідною мовою. Наголошував на важливості патріотичного, морального виховання, виховання в праці тощо. Написав буквар «Книжиця читальная для начинающих», методичні книги для вчителів («Народная педагогия в пользу учителей сельских»).

У кінці XIX – на початку XX століття дослідження педагогічних проблем розпочинається в США, куди поступово переміщується центр педагогічної думки. Тут було розроблено і впроваджено ефективні технології освіти. Найвидатніші представники американської педагогіки – *Джон Дьюї* і *Едвард Торндайк*.

Антон Семенович Макаренко обґрунтував принципи створення дитячого колективу, запропонував методика трудово виховання, вивчав проблеми формування свідомої дисципліни і виховання дітей у сім'ї.

Василь Олександрович Сухомлинський досліджував проблеми розумового, морального, естетичного та фізичного виховання школярів, виховання дітей у сім'ї, професійної майстерності вчителя, питання навчання та керівництва школою. Багато його порад є актуальними для сучасної школи. Праці: «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Сто порад молодому директорові школи»

На сучасному етапі педагогіка є важливою наукою, яка успішно розвивається і має цілий ряд галузей.

2. Предмет і завдання педагогіки.

Педагогічна наука і педагогічна практика

Предметом педагогіки є процес цілеспрямованого розвитку і формування особистості в умовах її виховання, освіти і навчання.

Педагогіка як наука містить базові наукові знання про закони й закономірності виховання. Ці знання мають загальний характер для всіх країн і народів. В цьому розумінні педагогіка є наукою загальнолюдською.

Основні *завдання*, які вирішує педагогіка:

- вивчення історії розвитку педагогічного знання і його використання в суспільстві;
- вивчення сутності і закономірностей розвитку та формування особистості в умовах спеціально організованого педагогічного процесу;
- визначення мети та завдань виховання, удосконалення його змісту відповідно до нових умов;
- дослідження форм, методів та засобів виховання;
- розробка методології і методики педагогічного дослідження;
- впровадження нових педагогічних технологій, форм, методів і засобів педагогічної роботи з метою успішного вирішення завдань освіти, розвитку і виховання.

Терміном «педагогіка» позначають дві сфери людської діяльності, спрямовані на виховання людини – педагогічну теорію і педагогічну практику.

Педагогічна теорія пізнає закони та закономірності виховання, обґрунтовує його теоретико-методологічні основи, озброює педагогів

професійними знаннями про цілі, завдання, зміст, технологію, особливості виховання, навчання, розвитку людей різних вікових груп, уміння прогнозувати, проектувати і здійснювати педагогічний процес.

Педагогічна практика, спираючись на педагогічну теорію, наповнює її конкретним змістом. Об'єктом педагогічної практики є реальна взаємодія учасників педагогічного процесу. Закономірності педагогічної науки і практики взаємозв'язані, взаємозумовлені.

3. Система педагогічних наук. Зв'язок педагогіки з іншими науками

Загальна педагогіка – базова наукова дисципліна, яка вивчає загальні закономірності виховання людини, розробляє теоретико-методологічні засади освітнього процесу в навчальних закладах різних типів. Вона складається з чотирьох розділів:

- 1) основи педагогіки (обґрунтовує її філософські підвалини);
- 2) дидактика (теорія освіти і навчання, вивчає сутність процесу навчання);
- 3) теорія виховання (обґрунтовує цілі, завдання, зміст, методи, форми виховного процесу);
- 4) школознавство (теорія управління закладом освіти).

Пройшовши довгий шлях розвитку, педагогіка перетворилася в розгалужену систему педагогічних наук. Умовно ці педагогічні науки поділяються на загальнопедагогічні та функціональнопедагогічні.

До *загальнопедагогічних наук* належать: дошкільна педагогіка; шкільна педагогіка; соціальна педагогіка; превентивна (попереджувальна) педагогіка; спеціальні педагогіки, що досліджують навчання і виховання дітей з певними вадами: сурдопедагогіка, тифлопедагогіка, олігофренопедагогіка.

До *функціональнопедагогічних наук* належить педагогіка вищої школи; педагогіка професійно-технічної освіти; галузеві педагогіки: авіаційна, військова, інженерна, медична, культурно-освітня; педагогіка підвищення кваліфікації й перекваліфікації фахівців.

Велике значення для розвитку педагогіки мають її зв'язки з іншими науками: філософією, психологією, фізіологією людини, генетикою, математикою та ін.

Так, *філософські науки* дають змогу педагогіці визначити суть і цілі виховання, надають оперативну інформацію про зміни, які відбуваються в науці й суспільстві, коригують спрямованість виховання.

Соціологія дає чітке уявлення про роль соціального середовища у формуванні особистості, розкриває основні механізми соціалізації людини.

На основі знань з *анатомії та фізіології* про будову і життєдіяльність людського організму, про особливості вікового розвитку нервової, серцево-судинної, дихальної та інших систем організму, педагогіка розробляє умови раціональної організації педагогічного процесу, правильного режиму навчання.

На основі знань з *генетики* про залежність спадковості дитини від її генотипу, педагогіка намагається обґрунтувати оптимальні умови для всебічного розвитку кожної дитини, формування її особистості.

Особливе значення для педагогіки має її зв'язок з *психологією*. Спираючись на знання загальних механізмів функціонування та розвитку психіки людини, педагогіка обґрунтовує шляхи, прийоми, способи та форми навчання і виховання особистості, які приводять до бажаних змін у її внутрішньому світі та в поведінці. Для всебічного обґрунтування педагогічного процесу педагогіка використовує досягнення історичної науки, географії, медицини та екології, економіки й археології, кібернетики, математики та інших наук, а також літератури.

Тема. **Методологія і методи науково-педагогічних досліджень**

План

1. Поняття про метод дослідження.
2. Педагогічне спостереження: суть, види, вимоги до проведення.
3. Метод педагогічного експерименту.
4. Метод вивчення продуктів діяльності.
5. Соціологічні та математичні методи.

Ключові слова: *метод, метод дослідження, методика дослідження, спостереження, бесіда, інтерв'ю, експеримент, соціологічні методи, математичні методи.*

Рекомендована література:

1. Волкова Н. П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н. П. Волкова. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 576 с.
2. Зайченко І. В. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / І. В. Зайченко. – Чернівці, 2002. – 528 с.
3. Кузьмінський А. Л. Педагогіка: Підручник / А. Л. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Пресс, 2003. – 418 с.
4. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: Навчальний посібник. – 3-є видання, доповнене / Н. Є. Мойсеюк. – К., 2001. – 350 с.
5. Ягупов В. В. Педагогіка: Навч. посіб. / В. В. Ягупов – К.: Либідь, 2003. – 560 с.

1. Поняття про метод дослідження

Поняття «метод» грецького походження, що означає «шлях дослідження, спосіб пізнання». Отже, метод – спосіб діяльності, спрямованої на досягнення поставленої мети.

Метод науково-педагогічного дослідження – спосіб дослідження психолого-педагогічних процесів формування особистості, встановлення об'єктивної закономірності виховання і навчання.

Для того, щоб отримати різнобічні відомості про розвиток особистості потрібно підібрати комплекс методів, тобто методику дослідження.

Методика дослідження – процедура, послідовність

здійснюваних пізнавальних і перетворюючих дій, операцій та впливів, спрямованих на вирішення дослідницьких завдань.

Сучасна педагогіка використовує такі методи педагогічних досліджень: педагогічне спостереження, бесіда, інтерв'ю, експеримент, вивчення продуктів діяльності, соціологічні методи, соціометричні методи, тестування. Успіх роботи значною мірою залежить від уміння вибрати найрезультативніші методи дослідження, оскільки саме вони дають можливість досягти поставленої мети.

2. Педагогічне спостереження: суть, види, вимоги до проведення

Метод педагогічного спостереження – організоване дослідження педагогічного процесу в природних умовах.

Об'єктами педагогічного спостереження може бути: поведінка учнів, їхнє ставлення до навчання, активність; поведінка вчителя, його ставлення до учнів, ефективність дій; взаємовідносини педагога з учнями та між учнями; навантаження на уроці, їх характер і величина, відповідність вікові і підготовленості учнів; вихованість школярів тощо.

Вимоги до спостереження: чіткість, систематичність, різнобічність, достатня кількість зафіксованих фактів, своєчасність, об'єктивність, економність техніки запису, ретельне, вдумливе й детальне опрацювання зібраного матеріалу, врахування всіх впливів на перебіг досліджуваних явищ, відокремлення істотних, стійких, повторюваних фактів від другорядних та випадкових елементів, неупередженість у тлумаченні матеріалу, в оцінюванні фактів і висновків щодо них.

Розрізняють спостереження;

- пряме – вид спостереження, під час якого дослідник безпосередньо бере участь у досліджуваному процесі, діє разом з учасниками дослідження;
- опосередковане – вид спостереження, що не передбачає безпосередньої участі дослідника в процесі, який вивчається;
- самоспостереження – процес споглядання внутрішніх психічних процесів з одночасним спостереженням за їх зовнішніми виявами.

Спостереження можна проводити у формі бесіди або інтерв'ю.

Бесіда – метод безпосереднього спілкування, який дає змогу одержати від співрозмовників інформацію, що цікавить учителя, за

допомогою заздалегідь підготовлених запитань.

Інтерв'ю – метод отримання інформації за допомогою усного опитування. Інтерв'ю допомагає одержати глибинну інформацію про думки, погляди, мотиви, уявлення респондентів, дає змогу вести спостереження за їхніми психологічними реакціями.

Для успішного проведення бесіди або інтерв'ю необхідно створити дружню атмосферу. І тут велике значення мають вступне слово і перші запитання дослідника, які повинні викликати в опитуваного довіру і бажання співпрацювати.

3. Метод педагогічного експерименту

Психолого-педагогічний експеримент – це метод, що забезпечує спостереження за змінами психологічних характеристик дитини в процесі педагогічного впливу на неї.

Розрізняють такі види експериментів:

- 1) констатувальний – проводиться, як правило, на початку дослідження і має на меті з'ясувати стан справ з тією чи іншою проблеми, що вивчається. Він може включати ряд дослідницьких методик: бесіда та анкетування учнів, бесіда з батьками;
- 2) формувальний – здійснюється за допомогою експериментальної моделі розвиваючого і формуючого впливу на предмет дослідження;
- 3) контрольний – перевірка отриманих даних у шкільній практиці, тобто випробувана методика в хоті експерименту починає використовуватися в практиці роботи інших шкіл та вчителів.

За місцем проведення розрізняють лабораторний і природний педагогічний експеримент. *Лабораторний* відбувається в штучних умовах, коли експериментатор моделює всі необхідні для його проведення умови. Особливе місце займає так званий *природний* експеримент. Суть цього експерименту полягає в тому, що дослідник, аналізуючи ті чи інші педагогічні явища, констатує педагогічні ситуації таким чином, що вони не порушують звичного ходу діяльності учнів та вчителів і носять природний характер.

4. Метод вивчення продуктів діяльності

Вивчення продуктів діяльності – метод дослідження, за якого використовують систему процедур, спрямованих на збір, систематизацію, аналіз і тлумачення продуктів діяльності людини.

Даний метод забезпечує:

- аналіз особистих документів (листів, фотографій, щоденників, автобіографій, особових справ, зошитів, класних журналів, відомостей успішності за минулі роки і т. д.). Дозволяє робити опосередковані висновки про сформованість знань людини, її інтереси та здібності, розвиток тих чи інших психологічних якостей;
- аналіз офіційних матеріалів (статутів, наказів, законів, газет, дискусій, нарад). Застосовується для вивчення соціальних процесів та їх впливу на особистість, стан освітнього процесу в школі;
- аналіз продуктів діяльності (творчих, професійних, поведінкових, суспільних). Ефективність залежить від уміння дослідника знаходити в документах закладу освіти та матеріалах діяльності вихованців головне, глибоко аналізувати їх, бачити за ними реальні факти й дії педагогів та учнів.

Продуктами діяльності дітей є виконані ними письмові роботи, вироби, малюнки, моделі, фотографії тощо. Зіставлення робіт, виконаних учнем у різний час, на різних етапах навчання, дає змогу простежити його розвиток, формування вмінь та навичок, особливості вияву творчості тощо.

Вдаючись до аналізу результатів різних видів діяльності учня (успішності, виконання громадських доручень, участі в конкурсах та ін.), можна скласти доволі об'єктивне уявлення про нього за реальними справами. На підставі вивчення виробів, наприклад, можна зробити висновки про його акуратність, старанність у роботі, спрямованість інтересів і нахилів. Відповіді на уроках характеризують пам'ять, мислення, уяву, погляди, переконання. Колекції поштових марок, малюнків і віршів є матеріалом для висновків про спрямованість уваги, спостережливість, творчу уяву, естетичні почуття і художні здібності.

5. Соціологічні та математичні методи

До *соціологічних* методів дослідження відносяться: анкетування, рейтинг (оцінювання), узагальнення незалежних характеристик, соціометричні методики.

Анкетування – це метод, який дозволяє за порівняно короткий відрізок часу опитати велику кількість респондентів.

Залежно від характеру інформації та способів її отримання використовують такі типи анкетування:

- суцільне (охоплює великі групи населення) та вибіркове (здійснюють анкетування певної групи учасників);
- усне (за типом інтерв'ю), письмове (на бланках);
- індивідуальне та групове;
- очне (безпосереднє опитування) та заочне (поштою, телефоном).

За формою анкети бувають:

- відкриті – анкети, у яких інструкція не обмежує способу відповіді на запитання (напишіть назву професії, яку б ви обрали);
- закриті – анкети, що мають варіанти відповідей, із яких потрібно вибрати одну;
- напіввідкриті – коли можна вибрати одну з наведених відповідей, а також запропонувати свою.

Для вищої об'єктивності дослідження важливо попередньо перевіряти ступінь розуміння запитань, вносячи корективи до змісту анкети. Доцільно при цьому використовувати прямі й непрямі запитання (прямі: «Чи хотіли б Ви, щоб Ваша дочка стала вчителькою?», непрямі: «Як Ви ставитеся до професії вчителя?»). Формулюючи запитання, слід уникати підказок.

Наприклад, здійснюючи анкетування батьків з метою з'ясування домашніх умов для навчання учня, можна запропонувати такі запитання (відкрита анкета):

1. *Як Ви організуєте виконання домашніх завдань школярем?*
2. *Як Ви контролюєте їх виконання?*
3. *Чи звертається до Вас дитина по допомогу під час виконання домашніх завдань? У чому полягає ця допомога?*
4. *Як Ви привчаєте дитину до самостійності у виконанні домашніх завдань?*
5. *Чи аналізуєте Ви разом з дитиною її труднощі у навчанні та шляхи їх подолання?*

Рейтинг – є основою побудови найрізноманітніших шкал оцінок. Цей метод використовують у школі здебільшого для визначення популярності окремих учнів, учителів, значущості їх моральних якостей.

Метод узагальнених незалежних характеристик – передбачає узагальнення відомостей про учнів, одержаних із різних джерел (учителів, батьків, особи, що спостерігала за учнями у важливих для дослідника ситуаціях, однолітків, друзів), зіставлення цих відомостей, їх осмислення. Різновидом даного методу є педагогічний консиліум, що передбачає колективне обговорення результатів вивчення вихованості учнів, з'ясування причин можливих відхилень у їхній поведінці,

вироблення засобів щодо запобігання недоліків.

При зіставленні незалежних характеристик деякі риси можуть не збігатися через необ'єктивність того, хто характеризує, поспішність, помилковість висновків.

Соціометрія – галузь соціології, яка вивчає міжособистісні взаємини в малих групах, зосереджуючись на внутрішньогрупових симпатіях і антипатіях. Цей метод застосовують для дослідження міжособистісних стосунків і міжгрупових відносин з метою їх поліпшення.

Учневі пропонують відповісти на запитання типу: «З ким би ти хотів...» (сидіти за однією партою, працювати поруч у майстерні, грати в одній команді та ін.). Аналіз дає змогу з'ясувати місце, роль, статус кожного члена колективу, наявність внутріколективних угруповань, їх лідерів.

Тестування – метод діагностики із застосуванням стандартизованих запитань та завдань, що мають певну шкалу значень. Розрізняють:

- тести інтелекту (призначені для виявлення розумового потенціалу людини);
- тести креативності (для вивчення та оцінювання творчих здібностей особистості);
- тести досягнень (визначають ступінь конкретних знань, навичок, умінь особистості);
- тести особистісні (визначають уподобання, цінності, ставлення, емоційні властивості особистості);
- проєктивні тести (передбачають стимули, реагуючи на які, людина виявляє найхарактерніші свої якості).

Математичні методи використовують для кількісного аналізу фактичного матеріалу, отриманого в процесі дослідження. У педагогіці використовують такі види математичних методів:

- 1) метод реєстрування (наприклад, виявлення кількості запізнь на уроках);
- 2) метод ранжування (наприклад, складання списку учнів залежно від рівня успішності);
- 3) метод моделювання (допомагає пізнати поведінку людини в певних ситуаціях);
- 4) статистичні методи – методи математичної статистики, що використовуються для опрацювання експериментальних даних із метою підвищення обґрунтованості висновків.

Тема. Розвиток і формування особистості

План

1. Поняття розвиток та формування особистості. Індивід, індивідуальність, особистість.
2. Вплив спадковості на розвиток людини.
3. Вплив середовища на розвиток особистості.
4. Роль виховання у розвитку людини і формуванні її особистості.
5. Діяльність особистості як фактор її розвитку.

Ключові слова: *розвиток, особистість, індивід, індивідуальність, протиріччя, спадковість, середовище, виховання, активна діяльність.*

Рекомендована література:

1. Волкова Н. П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н.П. Волкова. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 576 с.
2. Максимюк С. П. Педагогіка: Навч. посіб. / С. П. Максимюк; М-во освіти і науки України, Рівненський держ. гуманіт. Ун-т. – К.: Кондор, 2005. – 672 с.
3. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: Навчальний посібник. – 3-є видання, доповнене / Н.Є. Мойсеюк. – К., 2001. – 350 с.
4. Фізеші О. Й. Педагогіка: Основи педагогіки. Дидактика. Теорія та методика виховання. Школознавство: Навчальний посібник / О. Й. Фізеші. – К: Кондор-Видавництво, 2013. – 390 с.

1. Поняття розвиток та формування особистості.

Індивід, індивідуальність, особистість

Допоки людина живе, вона розвивається. Протягом всього життя людина зазнає різних змін (фізичні, психічні, духовні, інтелектуальні). Проте, розвиток не обмежується кількісними змінами, зростанням того, що вже є, а містить якісні зміни. Розвиток є там, де народжується щось нове і водночас зникає старе.

Розвиток – це складний інволюційно (лат. *envolutio* – згортання) – еволюційний (лат. *evolutio* – розгортання) процес, у ході якого відбуваються як прогресивні, так і регресивні інтелектуальні, особистісні, поведінкові, діяльнісні зміни в самій людині; розвиток змінюється лише за напрямком, інтенсивністю, характером і якістю.

Результатом розвитку є становлення людини як біологічного виду і соціальної істоти.

У процесі власної життєдіяльності людина виробляє і розвиває в собі багато соціальних властивостей і якостей, які характеризують її суспільну суть: свідомість, мову, прямоходіння, навички поводитися з речами і предметами, поведінку в сім'ї, на вулиці, здатність виконувати ту чи іншу роботу тощо. Отже, **особистістю** можна назвати людину, яка досягла такого рівня розвитку, що дозволяє вважати її носієм свідомості і самосвідомості, здатної на самостійну перетворювальну діяльність. Особистість визначається мірою присвоєння суспільного досвіду, з одного боку, і мірою віддачі суспільству, посильним внеском у скарбницю матеріальних і духовних цінностей – з іншого. Особистість більш значима тоді, коли в своїх якостях і діяльності відображає тенденції суспільного прогресу, коли її діяльність має неповторний характер, тобто тоді, коли вона є індивідуальністю.

Індивідуальність – відмінність, яка відрізняє одну людину, одну особистість від іншої, зумовлює специфічний стиль її діяльності й поведінки, надає їй своєрідної краси і неповторності.

Для характеристики людини як суспільної істоти також використовують поняття **індивід** – позначення окремого представника людського роду безвідносно до його якостей.

Рушійна сила розвитку – *боротьба протиріч* – це два протилежні начала, які зіштовхнулися. Розрізняють суперечності:

- внутрішні (виникають на ґрунті «незгоди з собою» і виражаються в індивідуальних спонуканнях людини);
- зовнішні (стимулюються силами ззовні, відношеннями людини з іншими людьми, суспільством, природою);
- загальні (є рушійною силою людських мас);
- індивідуальні (характерні для окремо взятої людини).

Універсальний характер мають суперечності між потребами людини, починаючи від простих матеріальних і закінчуючи вищими духовними, та можливостями їх задоволення.

2. Вплив спадковості на розвиток людини

Процес і результат людського розвитку детермінуються спільним впливом трьох чинників – спадковості, середовища й виховання.

Під **спадковістю** розуміють сукупність певних задатків, яка отримується від обох батьків при зачатті і здатна передаватися від покоління до покоління. Носіями спадковості є гени (від гр. *genos* – походження). У своєрідному генетичному коді (генотипі) зберігається і

передається вся інформація про властивості організму. Генотип як джерело інформації складається з 2-х частин: детермінованої і змінної.

Детермінована частина програми забезпечує продовження людського роду, а також видові задатки людини як представника людського роду (вміння говорити, здатність до трудової діяльності, мислення, прямої ходи). Від батьків до дітей передаються зовнішні ознаки: особливості складу тіла, колір волосся, очей і шкіри. До спадкових властивостей належать також особливості нервової системи, що обумовлюють характер, особливості перебігу психічних процесів. Недоліки нервової діяльності батьків, у тому числі й психологічні, що викликають психічні розлади, хвороби (наприклад, шизофренія), можуть передаватися нащадкам. Спадковий характер мають хвороби крові, цукровий діабет, деякі ендокринні розлади та ін. Стабільними є запрограмоване співвідношення в організмі різноманітних білків, група крові, резус-фактор.

До *змінної частини* спадковості відносять розвиток систем, які допомагають організму людини пристосовуватися до змін умов його існування. Тобто це та програма, яка забезпечує адаптацію людини до навколишнього середовища. Кожна людина доповнює цю частину програми. Цим природа надає людині виняткову можливість для реалізації свого людського потенціалу шляхом саморозвитку і самовдосконалення. Тобто, необхідність виховання закладена в природі людини.

Для педагогіки найважливішими є дослідження проблеми успадкування спеціальних задатків і здібностей та моральних якостей.

Під *здібностями* розуміють такі властивості кожної особистості, які є найважливішою умовою для виконання нею певних видів діяльності.

Задатки – потенційні можливості для розвитку здібностей. Задатки бувають загальні та спеціальні.

Аналіз фактів, накопичених в експериментальних дослідженнях, дозволяє відповісти на питання однозначно – наслідуються не здібності, а лише задатки. Успадковані людиною задатки реалізуються або не реалізуються. Все залежить від того, чи отримала людина можливості для переходу спадкової потенції в конкретні здібності, які забезпечують успіх у певному виді діяльності.

3. Вплив середовища на розвиток особистості

Людина стає особистістю тільки в процесі соціалізації, тобто спілкування, взаємодії з іншими людьми. Поза людським суспільством духовний, соціальний, психічний розвиток відбуватися не може.

Реальна дійсність, в умовах якої відбувається розвиток людини, називається **середовищем**.

На формування людини впливає:

- географічне середовище (клімат, всі різноманітні природні умови та ресурси, які впливають на спосіб життя людини та характер її трудової діяльності);
- близьке (сім'я, родина, друзі, які переважно визначають коло інтересів і потреб, поглядів та ціннісних орієнтацій, створює умови для розвитку її природніх задатків);
- соціальне (сюди входять такі загальні характеристики, як суспільний лад, система виробничих відносин, матеріальні умови життя). Взаємодія людини з суспільством має назву **«соціалізація»**. Вона трактується як процес входження людини в соціальне середовище і її пристосування до культурних, психічних і соціальних факторів.

Великий вплив на розвиток людини, особливо в дитинстві, виявляє домашнє середовище. В сім'ї проходять перші, вирішальні для становлення, розвитку і формування роки життя людини. Сім'я визначає коло інтересів і потреб, поглядів і ціннісних орієнтацій. Сім'я ж забезпечує й умови для розвитку природних задатків. Моральні і соціальні якості особистості також закладаються в сім'ї.

4. Роль виховання у розвитку людини і формуванні її особистості

Важливу роль у формуванні людини відіграє виховання.

Ефективність виховання визначається рівнем підготовки людини до сприйняття виховного впливу. Люди піддаються вихованню неоднаково, діапазон дуже широкий – від повного неприйняття виховних вимог до абсолютного підкорення волі вихователів.

Ефективність виховного впливу залежить від ряду умов і обставин. Відомий російський педагог і психолог Л. Виготський (1896-1934) обґрунтував закономірність, згідно з якою мета і методи виховання мають відповідати не тільки досягнутому дитиною рівню розвитку, а й «зоні її найближчого розвитку». Він виділив два рівні розумового розвитку:

- 1) актуальність розвитку;

2) зона найближчого розвитку.

На першому рівні дитина виконує завдання самостійно. На другому рівні вона не може з ними впоратись і тому вирішує проблеми за допомогою дорослих. Те, що сьогодні дитина робила з допомогою дорослих, завтра вона робитиме самостійно, те, що входило в зону найближчого розвитку, в процесі навчання переходить на рівень актуального розвитку. Те, що сьогодні дитина робить за допомогою дорослих, завтра виконає самостійно. За таких умов, вважав Л. Виготський, навчання викликає в неї інтерес до життя.

Отже, виховання формує особистість, сприяє її розвитку. Передусім, воно спрямовується на створення умов для розвитку успадкованих фізичних особливостей та природних задатків, набуття нових рис та якостей, що формуються впродовж життя людини. Воно не може змінити успадкованих особистістю кольору шкіри, конституції тіла, але може зробити її фізично витривалою. Завдання виховання полягає в тому, щоб створити «зону найближчого розвитку», яка в подальшому перейшла б у «зону актуального розвитку».

5. Діяльність особистості як фактор її розвитку

Вплив на розвиток спадковості, середовища й виховання доповнюється ще одним важливим фактором – діяльністю особистості. Під діяльністю особистості розуміють дуже велику кількість усіх можливих занять людини, все те, що вона робить. Отже, **діяльність** – це спосіб буття людини у світі, її здатність вносити у дійсність зміни.

У процесі діяльності відбувається всебічний і цілісний розвиток особистості людини, формується її ставлення до оточуючого світу. Щоб діяльність сприяла формуванню запланованого образу особистості, її потрібно організувати і розумно спрямувати.

Основні види діяльності людини – *гра, навчання, праця*.

За спрямованістю розрізняють пізнавальну, суспільну, спортивну, художню, технічну, ремісничу, діяльність. Особливий вид діяльності – спілкування.

Діяльність може бути активною і пасивною. Хороший розвиток забезпечується лише активною, емоційно забарвленою діяльністю. Ось чому важлива не стільки діяльність взагалі, скільки активність особистості, що проявляється в цій діяльності. Активність у навчанні дозволяє школяреві швидше оволодівати соціальним досвідом, розвиває комунікативні здібності, формує відношення до оточуючої дійсності. Пізнавальна активність забезпечує інтелектуальний розвиток дитини. Трудова активність стимулює швидке й успішне формування

духовного світу особистості, визначає готовність багато й успішно працювати.

Отже, активність самої людини – обов'язкова умова розвитку її можливостей і обдарувань, досягнення успіху. При правильному вихованні школяр не стільки об'єкт педагогічної дії, скільки суб'єкт, тобто активний учасник власного виховання.

Тема. Педагогічний процес

План

1. Суть педагогічного процесу.
2. Педагогічний процес як система.
3. Цілісність педагогічного процесу.
4. Вчитель як суб'єкт педагогічного процесу.

Рекомендована література:

1. Кузьмінський А. Л. Педагогіка: Підручник / А. Л. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Пресс, 2003. – 418 с.
2. Максимюк С. П. Педагогіка: Навч. посіб. / С.П. Максимюк; М-во освіти і науки України, Рівненський держ. гуманіт. Ун-т. – К.: Кондор, 2005. – 672 с.
3. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навчальний посібник. – 3-є видання, доповнене / Н.Є. Мойсеюк. – К., 2001. – 350 с.
4. Пальчевський С. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / С. Пальчевський. – К.: Каравела, 2007. – 575 с.

1. Суть педагогічного процесу

В педагогіці провідним та найширшим поняттям є «педагогічний процес». Його зміст і організація є однією з основних функцій будь-якої освітньої системи. Ті системи, що організують педагогічний процес, визначаються як «педагогічні системи». До них відносять: школи, заклади вищої освіти тощо.

Термін *процес* (від лат. *processus* – просування) означає рух уперед, послідовну зміну станів, стадій розвитку; сукупність послідовних дій з метою досягнення якогось результату. Термін «педагогічний процес» означає виховний рух, проходження, просування вперед.

В педагогічному русі беруть участь вчителі, які ставлять завдання виховання і прагнуть їх реалізувати, а також учні, які сприймають виховний вплив, проявляють власну активність, впливають на самих себе та на педагога. Така взаємодія називається партнерством, педагогічним співробітництвом.

Відтак, *педагогічний процес* – це динамічна взаємодія вихователів і вихованців, спрямована на досягнення поставленої виховної мети.

У педагогічній літературі попередніх років вживається поняття «навчально-виховний процес». В основному терміни «навчально-виховний процес» і «педагогічний процес» тотожні. Відповідно до Закону України «Про освіту» термін «навчально-виховний процес» замінено терміном «освітній процес».

Педагогічний процес передбачає певні відносини між його учасниками – вихователями і вихованцями, які є його центральними постатями. Ефективність цього процесу, в основному, залежить від характеру і змісту взаємодії, що виникає між ними. Вона повинна бути активною, змістовною, усвідомленою. Сучасні гуманістичні педагогічні концепції – гуманістична педагогіка, педагогіка співробітництва і особистісно орієнтована педагогіка – особливу увагу звертають на формування між вихователями і вихованцями суб'єкт-суб'єктних взаємин. Тому, вчителі, які організують педагогічний процес, керують ним і контролюють його перебіг, оцінюють результати та вносять необхідні корективи, повинні усвідомлювати високу відповідальність за організацію і кінцеві результати всіх видів діяльності дітей. Найголовніше завдання вихователів – зробити вихованців активними, свідомими, зацікавленими та самостійними учасниками цього процесу.

2. Педагогічний процес як система

Сучасна педагогічна теорія представляє педагогічний процес як динамічну систему. Слово «система» в пер. грецької означає цілісність, що являє собою єдність взаємопов'язаних частин.

Системне бачення педагогічного процесу дозволяє чітко виділяти складові компоненти, проаналізувати всю різноманітність зв'язків і відносин між ними, кваліфіковано управляти педагогічним процесом.

Педагогічний процес як система протікає в інших системах: освіті, школі, класі, на окремому уроці тощо. Кожна з таких систем функціонує в певних зовнішніх (природно-географічних, суспільних, виробничих, культурних тощо) та внутрішніх умовах (якими для школи є матеріально-технічні, морально-психологічні, санітарно-гігієнічні та інші). Кожна з систем має власні складові. Компонентами системи, в якій протікає педагогічний процес, є педагоги, вихованці та умови виховання.

Яка ж будова педагогічного процесу? У виховній роботі педагог ставить перед собою мету виховання. Для того, щоб її досягти, він конкретизує свої дії, тобто визначає завдання; для реалізації завдань застосовує відповідні педагогічні засоби. Між педагогом і вихованцями

встановлюється співробітництво, педагог організовує активну діяльність учнів, домагається певного прогресу в їх індивідуальному розвитку, що виявляється в результатах виховання.

Отже, педагогічний процес характеризують такі компоненти: цільовий, змістовий, діяльнісний, результативний, що утворюють систему.

Цільовий компонент процесу містить усю різноманітність цілей і завдань педагогічної діяльності: від загальної мети – всебічного і гармонійного розвитку особистості – до конкретних завдань формування певних якостей чи їх елементів.

Змістовий компонент відображає зміст, що вкладається як у загальну мету, так і в кожне конкретне завдання; зміст, який необхідно засвоїти.

Діяльнісний компонент передбачає взаємодію педагогів і вихованців, їх співробітництво, організацію й управління процесом.

Результативний компонент процесу характеризує досягнення та недоліки, які проявилися в ході досягнення поставленої мети.

3. Цілісність педагогічного процесу

Педагогічний процес виступає як цілісна організована структура, в якій кожний структурний компонент взаємопов'язаний з іншими і містить внутрішню структуру.

Специфіка педагогічного процесу зумовлена його домінуючими функціями. Процес навчання переважно впливає на інтелектуальну сферу особистості, безпосередньо формує її свідомість, тому він вносить особливий вклад у навчальну функцію. Процес виховання звернений, насамперед, до дій та емоцій особистості. Він переважно впливає на мотиваційну та діялісно поведінкову сферу. У зв'язку з цим його домінуючою функцією є функція виховна. Отже, домінуючою функцією процесу навчання є навчання, домінуючою функцією процесу виховання є виховання, процесу розвитку – сам розвиток. Проте, кожен із процесів виконує й супутні функції. Так, процес навчання здійснює не лише навчальну, а й виховну і розвивальну функції; процес виховання – навчальну і розвивальну.

У змісті виховання переважає формування ціннісних орієнтацій, ставлень до навколишньої дійсності і самого себе, мотивів, способів і правил соціально значимої поведінки і діяльності. Водночас, зміст виховання розвиває в учнів уявлення, сприяє формуванню знань та вмінь, стимулює інтерес до навчання, їх активність в учінні. У змісті навчання переважає формування наукових уявлень, засвоєння понять,

законів, принципів, теорій, які згодом значно впливають на розвиток мислення, формування наукового світогляду.

Отже, всі складові педагогічного процесу є взаємопов'язаними і цілісними. Саме цілісність педагогічного процесу забезпечує умови для реалізації головної мети освіти – повноцінного всебічного і гармонійного розвитку особистості.

4. Вчитель як суб'єкт педагогічного процесу

Щоб відповідати сучасним вимогам професії вчителя й гарантувати високу якість педагогічного процесу, вчитель початкової школи має прагнути стати справжнім професіоналом, майстром своєї справи.

Вимоги до вчителя переглядають згідно з викликами сучасного соціуму та потребами учнів, але основними серед них є: любов до дітей, що дає змогу прийняти кожну дитину з усіма її індивідуальними особливостями; комунікативність, що дає змогу налагодити контакт; професійна підготовленість до виконання основних функцій: оздоровчої, освітньої, виховної, просвітницької тощо. Серед необхідних якостей особистості вчителя також слід виділити: добросовістність, вимогливість до себе, ініціативність, терпіння й витримку.

Професійна спрямованість. У її основі лежить інтерес до професії вчителя й любов до дітей, педагогічне покликання, професійно-педагогічна спрямованість і нахили.

Емпатія. Характеризується вмінням співпереживати та співчувати, емоційно відгукуватися на почуття дитини. Вчитель початкових класів, знаючи вікові особливості дітей, має виявляти чуйність, турботливість, доброзичливість, тактовність у взаєминах.

Педагогічний такт. Тактовність – це почуття міри, що виявляється в умінні дотримуватися правил пристойності та поводити себе відповідно.

Педагогічний оптимізм. Основою педагогічного оптимізму є віра вчителя в сили й можливості кожного учня. Учитель, який любить дітей, завжди налаштований на сприйняття їхніх позитивних якостей.

Культура професійного спілкування. Це високий культурний рівень, вміння налагодити партнерські стосунки з батьками, вміти попереджати й вирішувати конфліктні ситуації, а також уміння з повагою ставитися до колег, обмінюватися досвідом, сприймати критичні зауваження та пропозиції.

Педагогічна рефлексія. Рефлексія – це вміння аналізувати власну

діяльність, оцінювати отримані результати й порівнювати їх із запланованою метою. На цій основі вихователь корегує наступну діяльність з метою поліпшення результатів.

Авторитетність. Бути авторитетним фахівцем – значить отримати оцінку власним моральним якостям, культурі, ерудиції, відданості професії.

Тема. Дидактика як теорія освіти і навчання

План

1. Поняття про дидактику. Предмет і завдання дидактики.
2. Зв'язок дидактики з іншими науками.
3. Історія розвитку дидактики.
4. Основні категорії дидактики.
5. Основні тенденції сучасної освіти.

Ключові слова *дидактика, навчання, освіта, самоосвіта, викладання, знання, вміння, навички.*

Рекомендована література:

1. Кузьмінський А. Л. Педагогіка: підручник / А.Л. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К.: Знання-Пресс, 2003. – 418 с.
2. Фіцула М.М. Педагогіка: навч. посіб. / М.М. Фіцула. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Академвидав, 2006. – 560 с.
3. Чайка В. М. Основи дидактики: навч. посіб. / В. М. Чайка. – К.: Академвидав, 2011. – 240 с.
4. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посіб. / В.В. Ягупов – К.: Либідь, 2003. – 560 с.

1. Поняття про дидактику. Предмет і завдання дидактики.

Слово «дидактика» походить від грецького διδακτικός (дидактикос) – повчальний. Це розділ педагогіки, який вивчає теорію освіти і навчання. Традиційно дидактика відповідає на питання: «Що вчити?» (зміст освіти), «Як вчити?» (процес навчання), «Для чого вчити?» (сенс навчання).

Термін «дидактика» вперше був використаний у XVII ст. чеським педагогом Я. Коменським у праці «Велика дидактика», де головна увага приділялась освіті і навчанню дітей та юнацтва.

Дидактика – це наука про навчання і освіту, їх мету і завдання, зміст, методи, форми, засоби, організацію, досягнуті результати.

Предметом дидактики є дослідження:

- сутності і закономірностей процесу навчання;
- принципів та правил (як вчити?)
- змісту освіти (чого вчити?)
- методів, прийомів навчання (яким способом вчити?)
- форм організації навчання (де і в якій сфері організовувати навчання?)

Актуальними завданнями дидактики є:

- розробка змісту освіти з урахуванням особливостей соціально-економічного розвитку України;
- обґрунтування принципів організації навчання та шляхів розвитку пізнавальної активності школярів;
- забезпечення наукових передумов організації освітнього процесу в навчальних закладах різних типів;
- дослідження питань оптимізації навчального процесу;
- пошуки нових технологій навчання тощо.

2. Зв'язок дидактики з іншими науками

Дидактика дотична до багатьох наук. Вона вбирає знання з філософії, соціології, фізіології, вікової психології, історії педагогіки, дошкільної, спеціальної педагогіки, предметних методик тощо.

Особливе значення для теорії дидактики має опора на знання з **філософії**. У дидактиці використовуються такі філософські поняття, як загальне й одиничне, об'єктивне та суб'єктивне, сутність і явище, суперечності розвитку, причина й наслідок, зміст і форма, принцип відповідності, випадковість і закономірність та ін.

Винятково важливу роль відіграє **аксіологія** – це філософське вчення про природу цінностей. Визначальна роль у педагогічній діяльності належить таким категоріям, як мораль і етика, які є універсальною суспільною формою людських взаємин.

Дидактика пов'язана також із **соціологією**. Щоб удосконалювати систему освіти, треба враховувати конкретні соціально-економічні умови, у яких вона розвивається. Саме соціологія може виявити, кількісно та якісно проаналізувати тенденції, які відображають зміни в освітянській галузі. Соціологічні дослідження допомагають визначити регіональні особливості розвитку освіти, тобто її потреби в конкретному середовищі, виявити ставлення до освіти різних верств населення в різних регіонах країни.

Якість навчання школярів залежить від урахування їх анатомо-фізіологічних особливостей, а також створення відповідних гігієнічних умов організації освітнього процесу (наповнюваності класів, кількості уроків, освітлення, свіжості повітря, зручності меблів та ін.). У зв'язку з цим, у дидактиці використовуються знання з **вікової анатомії, фізіології, педіатрії, шкільної гігієни**.

Вивчення будь-якого питання в педагогічній науці повинно спиратися на знання з **історії педагогіки**. Це допомагає досліднику з'ясувати ступінь новизни проблеми, простежити, як розвивалося певне

поняття, явище.

Знання з **дошкільної педагогіки** й **психології** необхідні для врахування вчителем особливостей розвитку дітей 6-7-річного віку, забезпечення наступності між дошкільням і початковою школою щодо методології, змісту, методики та організаційних форм.

У дидактиці початкової освіти використовують знання й досвід **спеціальної педагогіки й психології**, які опікуються навчанням дітей з особливими потребами. Це діти, які мають відхилення у фізичному й психічному розвитку, зокрема вади слуху, зору, мовлення, порушення й затримку розумового розвитку.

Важливе значення для дидактики мають здобутки **порівняльної педагогіки**, яка вивчає, узагальнює і порівнює з вітчизняною освітою процеси, що відбуваються в зарубіжних країнах у теорії та практиці навчання, рекомендує нові ідеї для розвитку української школи.

Дидактика тісно пов'язана з **педагогічною психологією**, зокрема з дослідженнями, які розкривають психологічні умови й закономірності засвоєння змісту освіти дітьми різного віку, особливості психічних процесів (мислення, пам'яті, спостережливості, уваги), із психологією творчості тощо.

Особливо тісно дидактика пов'язана з **методикою**. Методика конкретизує основні категорії дидактики: цілі, зміст, методи, засоби та організаційні форми навчання. Вона відповідає на запитання: як найкраще навчати, розвивати й виховувати школярів у процесі засвоєння певного навчального матеріалу.

Отже, сучасна дидактика є міждисциплінарною наукою. Дані різних людинознавчих наук допомагають ученим і педагогам-практикам усебічно й обґрунтовано пізнавати дитячу особистість, визначати зміст, умови й засоби ефективності початкової освіти.

3. Історія розвитку дидактики

Як уже зазначалось, засновником дидактики є *Ян Амос Коменський* – великий чеський гуманіст і педагог. Його визначним твором є «Велика дидактика» (1633). Ця книга стала теоретичною основою шкільної освіти. Учений накреслив таку структуру освіти:

- материнська школа – виховання дітей до 6 років у родині;
- з 6 до 12 років – навчання в елементарній школі, яку він назвав «школою рідної мови» (у цій школі діти вивчали рідну мову, арифметику, елементи геометрії, географію, природознавство, Святе Письмо, а також деякі ремесла);
- з 12 до 18 років – навчання в латинській школі або гімназії;

- вища освіта – з 18 до 24 років навчання в академії.

Великою заслугою Коменського є обґрунтування класно-урочної системи шкільного навчання і уроку як форми організації навчання. В дидактичному вченні Коменського одне з найважливіших місць займають питання про загальні принципи навчання, про методи навчання. Велику увагу приділяв проблемі визначення змісту освіти.

Видатний французький філософ і педагог *Жан-Жак Руссо* (1712-1778) у відомій педагогічній праці «Еміль, або Про виховання» (1762) обстоював право дитини «на дитинство», розкрив специфіку вікових особливостей, потребу задоволення в навчанні інтересів учнів. Його праці пройняті ідеями гуманізму та природовідповідності.

Швейцарський педагог *Йоганн Генріх Песталоцці* (1746-1827) основною метою навчання уважав розвиток розуму, вміння логічно мислити й висловлюватися. Цей розвиток має відбуватись у різних видах діяльності. Основою пізнання й освіти школярів вважав три елементи – форму, число, слово.

Німецький педагог і філософ *Йоганн Фрідріх Герbart* (1776-1841) відводив чільне місце організації процесу засвоєння знань на уроці під керівництвом учителя. Учений виокремив два основні акти в процесі засвоєння знань: поглиблення та осмислення.

Вагомий внесок у розвиток дидактики зробив видатний співвітчизник *Костянтин Дмитрович Ушинський* (1824-1871) – автор праць із теорії навчання й виховання, підручників для початкової школи. Учений розкрив роль принципу народності у вихованні й навчанні, значення рідної мови, практичного досвіду дитини. Обстоював важливу роль активності й розумового розвитку дитини в навчанні, розкрив значення повторення, вольових зусиль. Написав підручники «Рідне слово» і «Дитячий світ».

На початку ХХ ст. у світовій педагогіці активно поширювались ідеї вільного виховання та розвитку особистості дитини. Багато зробила для їх упровадження в роботу з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку *Марія Монтессорі* (1870-1952) – італійський педагог і лікар. Зaslугою дослідниці стало розроблення стандартизованого розвивального дидактичного матеріалу, працюючи з яким, дитина могла сама навчатися певних дій, виявляти й виправляти свої помилки. Марія Монтессорі розробляла також методи індивідуального вивчення молодшими школярами граматики рідної мови, геометрії, арифметики, біології та інших предметів.

Софія Русова (1856-1940) наголошувала, що основні засади початкової школи – гуманістичний, загальнокультурний розвиток і

патріотичне спрямування.

Григорій Ващенко (1878-1967) – автор праць з теорії та практики виховання і навчання. Висвітлював сутність національного виховного ідеалу, який спирається на християнські цінності й духовність народу.

Інноваційний внесок у теорію і практику шкільної освіти зробив видатний педагог сучасності *Василь Олександрович Сухомлинський* (1918-1970), учений, директор Павлівської середньої школи на Кіровоградщині. У настільних книгах учителів «Серце віддаю дітям», «Сто порад учителю», «Павлівська середня школа», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» та багатьох інших працях педагог розкриває багатогранність, складність навчального процесу з учнями різного віку, різного рівня підготовки, з різним ставленням до навчання. Саме Сухомлинський увів у педагогічну дійсність такі поняття, як «Школа радості», «Школа під голубим небом», «Школа сердечності», «Уроки мислення в природі». В. Сухомлинський особливо багато й проникливо писав про початкову школу, про особливості розвитку, сприймання, мислення, мовлення молодших школярів, їх бажання знати, фантазувати, створювати казки.

З отриманням Україною незалежності відбувається процес реформування школи, характерною особливістю є спрямованість на розвиток особистості дитини. У зв'язку з цим розробляються принципово нові підходи до визначення змісту освіти та методичного забезпечення. З'являються авторські школи, варіативні програми, нові підручники, застосовуються нові методики й технології, у яких провідну роль відіграє українознавчий матеріал та активність дитини.

Отже, дидактика як наука має давню історію. Вона є складною, багатофункціональною галуззю педагогіки, що вивчає сутність освіти і навчання, а її основні функції – передавання соціального досвіду молодому поколінню, розроблення дидактичних засад ефективного навчання й розвитку дитячої особистості. У різні історичні періоди дидактика як наука вивчала існуючі системи навчання або розробляла нові, збагачуючи дидактичні знання, удосконалюючи педагогічну практику.

4. Основні категорії дидактики

Навчання – це цілеспрямований активний двосторонній процес взаємодії вчителя та учнів, в ході якого учень засвоює знання, набуває вміння та навички, а також формується його особистість.

Освіта – цілеспрямований процес і результат оволодіння системою наукових знань, формування на цій основі світогляду, моральних якостей та досягнення певного рівня освіченості.

Самоосвіта – освіта, яка набувається у процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання в навчальному закладі. Вона сприяє поглибленню, розширенню і міцнішому засвоєнню знань. До основних засобів самоосвіти належать: самостійне опрацювання літератури, робота з комп'ютером, засоби масової інформації, самонавчання тощо.

Викладання – це діяльність учителя, спрямована на організацію і управління пізнавальною діяльністю учнів, у результаті чого відбувається їхній розвиток і виховання. Викладання полягає в тому, що вчитель повідомляє учням певну систему знань, керує засвоєнням, перевіряє та оцінює їх.

Учіння – процес навчально-пізнавальної діяльності учня, в якій він оволодіває системою знань, способами їх пошуку, здобуває індивідуальний досвід пізнання, вчиться застосовувати вміння і навички, збагачує власний досвід спілкування.

В єдності викладання та учіння становлять процес навчання.

Знання – провідний елемент освіти, що є результатом засвоєння інформації і виявляється у поняттях, судженнях, умовиводах, концепціях, теоріях. Важливими характеристиками повноцінних знань є їх системність, усвідомленість, оперативність, гнучкість, повнота та ін. Знання значною мірою визначають ставлення людини до дійсності, моральні погляди й переконання, вольові риси особистості, характер, вони є умовою розвитку здібностей та обдарувань.

Уміння – здатність свідомо діяти на основі засвоєних знань.

Навички – навчальні дії, які внаслідок багаторазового виконання набувають автоматизованого характеру. Це автоматизовані, безпомилкові вміння.

5. Основні тенденції сучасної освіти

У системі освіти ХХІ століття проявляються і впливають на розвиток особистості такі *тенденції*:

- 1) гуманізація, що полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності. Тенденція стверджує створення нового зразка освіти, який передбачає пріоритет освіти, орієнтованої на особистість учня (особистісно орієнтованої) над освітою; найповніше розкриття здібностей учня, задоволення його освітніх потреб;

- 2) національна спрямованість освіти, що полягає у невіддільності освіти від національної основи, в органічному поєднанні освіти з історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні національних цінностей українського народу та інших народів і націй;
- 3) відкритість системи освіти. Це означає, що визначення цілей освіти не обмежується державним замовленням, а розширюється потребами в освіті, які привносять учні, їх батьки, учителі; програми задають базовий, тобто необхідний, орієнтир-мінімум, загальне ядро знань, яке відкрите для доповнень, що залежать від культурних, регіональних, етнічних та інших умов освіти;
- 4) перенесення акценту з навчальної діяльності педагога на навчально-пізнавальну, трудову, художню та іншу діяльність учня. Чим різноманітнішою і продуктивнішою є значима для особистості діяльність, тим ефективніше відбувається оволодіння знаннями;
- 5) перехід від інформативних форм до активних методів і форм навчання з використанням елементів проблемності, наукового пошуку, самостійної роботи школярів;
- 6) створення умов для самоствердження, самореалізації і самовизначення особистості;
- 7) перетворення позиції педагога і позиції учня в особистісно-рівноправні, в позиції людей-співробітників. Педагог не виховує, не вчить, а активізує, формує мотиви учня до саморозвитку, створює умови для саморуку. При цьому необхідно дотримуватися певної послідовності, динаміки: від максимальної допомоги педагога учневі у вирішенні навчальних завдань на початковій стадії освіти до повної саморегуляції у навчанні і виникнення відносин партнерства між ними;
- 8) творча спрямованість освітнього процесу. Вона передбачає безпосередню мотивацію навчальної та інших видів діяльності, організацію саморуку до кінцевого результату. Це дає можливість учневі пережити радість від усвідомлення власного росту і розвитку, від досягнення власних цілей; створює умови для самореалізації особистості, виявлення і розвитку її творчих можливостей;
- 9) безперервність освіти, що відкриває можливість для постійного поглиблення загальноосвітньої підготовки, досягнення

цілісності і наступності у навчанні та вихованні; перетворення набуття освіти у процес, що триває упродовж всього життя людини;

- 10) нероздільність навчання і виховання, що полягає в їх органічному поєднанні, підпорядкуванні змісту навчання і виховання формуванню цілісної та гармонійно розвиненої особистості.

Тема. Процес навчання

План

1. Суть процесу навчання. Процес навчання як система.
2. Цільовий компонент процесу навчання.
3. Стимуляційно-мотиваційний компонент процесу навчання.
4. Змістовий компонент процесу навчання.
5. Операційно-діяльнісний компонент навчально-пізнавальної діяльності учнів.
6. Контрольно-регульовальний компонент навчально-пізнавальної діяльності.
7. Оцінно-результативний компонент якості оволодіння виучуваним матеріалом.
8. Взаємозв'язок навчання, розвитку і виховання.

Ключові слова: *процес навчання, ціль, стимулювання, зміст, сприймання, осмислення, запам'ятовування, контроль, оцінка.*

Рекомендована література:

1. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н.П. Волкова. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 576 с.
2. Кузьмінський А. Л. Педагогіка: Підручник / А.Л. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К.: Знання-Пресс, 2003. – 418 с.
3. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навчальний посібник. – 3-є видання, доповнене / Н.Є. Мойсеюк. – К., 2001. – 350 с.
4. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: Підручн. / О. Я. Савченко. – К: Грамота, 2012. – 504 с.

1. Суть процесу навчання. Процес навчання як система

Поняття «навчання» сучасною дидактикою трактується як упорядкована взаємодія учителя та учнів, спрямована на досягнення завдань освіти. Поняття «процес навчання», «навчальний процес» пов'язані з розвитком навчання в часі та просторі й означають послідовність його актів.

Процес навчання – це динамічна взаємодія (співробітництво, партнерство) учителя та учнів, у ході якої здійснюється стимулювання і організація активної навчально-пізнавальної діяльності школярів з метою засвоєння системи наукових знань, умінь, навичок і всебічної вихованості особистості.

Визначальними умовами навчання є мета освіти і завдання навчальної діяльності, потреби та мотиви навчально-пізнавальної діяльності школярів, зміст матеріалу, який підлягає засвоєнню учнями. Ці умови взаємопов'язані й взаємозалежні. Цілі навчання визначають його зміст а також зумовлюють характер діяльності вчителя й учнів, форми, методи, засоби навчання. Потреби і мотиви навчальної діяльності суттєво вливають на активність учнів, їх ставлення до навчальної праці і зрештою на результати навчання. У свою чергу мотиви формуються в процесі навчання, залежать від його організації, методів і прийомів навчання, засобів і змісту навчального матеріалу. Результат процесу навчання залежить від результату взаємодії всіх складових його компонентів.

Отже, **структурними компонентами** процесу навчання є: цільовий, стимуляційно-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний, контрольнорегульовальний і оцінно-результативний.

2. Цільовий компонент процесу навчання

Одним з визначальних компонентів процесу навчання є *ціль навчання* – це ідеальне мисленнєве передбачення кінцевого результату процесу навчання, це те, до чого прагнуть педагог і учні. Загальну мету освіти визначає суспільство. Вона відображається в державних документах, а потім конкретизується в програмах з окремих навчальних предметів, підручниках, навчальних посібниках для вчителів, дидактичних матеріалах для учнів.

При проведенні кожного навчального заняття реалізуються три основні групи взаємопов'язаних цілей. До першої з них належать освітні: оволодіння знаннями, вміннями, навичками; до другої – розвиваючі: розвиток мислення, пам'яті, творчих здібностей, загальний розвиток учнів; до третьої – цілі виховні: формування моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури, виховання певних якостей.

Мета уроку реалізується через конкретні завдання. Це означає, що проектуючи навчальне заняття, педагог повинен чітко визначити завдання навчання, розвитку та виховання. Доведення до свідомості учнів завдань уроку збільшує можливість активізації пізнавальної діяльності школярів, їх свідомої і послідовної праці протягом усього заняття.

3. Стимуляційно-мотиваційний компонент процесу навчання

Розвиток особистості у процесі навчання відбувається лише за умови прояву її високої активності в навчально-пізнавальній діяльності. Організована діяльність, у якій людина бере участь без бажання, практично не розвиває її. Ідея визначальної ролі активності особистості у її власному розвитку і необхідності стимулювання цієї активності в процесі навчання стала загальноновизнаною.

Найбільш значущою для ефективності навчальної діяльності є мотивація, зумовлена інтелектуальною ініціативою та пізнавальними інтересами.

Для розвитку потреби в знаннях та формування інтересу до навчання педагогами використовуються спеціальні методичні прийоми: демонстрація наочних посібників, використання технічних засобів навчання, використання в процесі викладу нового матеріалу яскравих прикладів і фактів, постановка проблемних питань, створення проблемних ситуацій, ситуацій здивування, створення сприятливого освітнього середовища тощо.

Дієвим фактором у цьому відношенні є особистість педагога, його ерудиція, майстерність викладання. Учитель, що досконало і глибоко володіє наукою, процес навчання будує логічно, чітко, доступно; оперує цікавими деталями, фактами; вражає учнів великим кругозором, захоплює своєю освіченістю. У цьому випадку спрацьовує психологічний механізм наслідування. Учні переживають внутрішні протиріччя між наявним і необхідним рівнем своїх знань, що і стимулює їх до більш активного учіння.

4. Змістовий компонент процесу навчання

Зміст навчання визначається навчальними програмами і підручниками. Проте при підготовці до занять учителю необхідно добре продумати, яким саме буде зміст кожного заняття, і що повинен засвоїти учень. Найперше необхідно визначити обсяг фактичного матеріалу, що підлягає засвоєнню. По-друге, проаналізувати пізнавальні завдання, що спрямовані на засвоєння знань та інтелектуальний розвиток школярів.

При визначенні змісту навчальних занять необхідно обрати спосіб викладання програмового матеріалу: розбивати його на окремі теми чи використати методику вивчення укрупненими блоками, коли на одному занятті вивчається одразу дві-три і більше споріднених тем, які закріплюються на наступних уроках.

Попередньо визначивши зміст навчальних занять, шляхи його вивчення, учитель доводить до свідомості учнів тему, головні питання, які необхідно засвоїти, звертає увагу на практичні уміння і навички, які передбачається виробити. Це дає змогу зорієнтуватися в роботі, концентрує увагу на головному, активізує навчально-пізнавальну діяльність учнів.

5. Операційно-діяльнісний компонент навчально-пізнавальної діяльності учнів

Процес навчання має три взаємопов'язані стадії.

1. Засвоєння теоретичних знань. Процес засвоєння знань починається зі сприймання матеріалу, що вивчається. *Сприймання* – це відображення в свідомості зовнішніх властивостей, якостей і ознак предметів та явищ, що безпосередньо впливають на органи чуття. Результатом сприймання є формування уявлень як нижчої форми знань.

Осмислення – вищий ступінь розуміння, це така мисленнєва діяльність, в процесі якої людина розкриває сутність предметів і явищ, що пізнаються. Результатом осмислення є *розуміння* матеріалу, що вивчається, утворення відповідних понять.

Виучуваний матеріал потрібно не лише розуміти, а й зберігати в пам'яті, уміти вільно і логічно його відтворювати.

Запам'ятовування матеріалу є органічною частиною навчально-пізнавальної діяльності учнів. Воно базується на глибокому і всебічному розумінні засвоєних знань і сприяє розумовому розвитку школярів.

2. Організація вправ на застосування знань на практиці та формування умінь і навичок. У дидактичній системі вправ перші завдання мають репродуктивний характер. Вони виконуються за допомогою вчителя. Перехід до наступних видів вправ передбачає постійне наростання труднощів і складності завдань, підвищення самостійності учнів у їх виконанні і творчий підхід до їх вирішення (підготовчі вправи; вступні вправи; пробні вправи; тренувальні вправи (за аналогією, інструкцією, завданням); творчі вправи; контрольні вправи).

3. Повторення, узагальнення і систематизація вивченого матеріалу з метою поглиблення знань та вдосконалення практичних умінь та навичок. Оволодіння знаннями не зводиться до одного пізнавального акту, а потребує подальшої розумової діяльності з метою глибшого засвоєння.

Узагальнення – мисленне виділення якихось властивостей, що належать певному класу предметів, перехід від одиничного до загального. На основі узагальнення учні засвоюють поняття, закони, ідеї, теорії, тобто окремі знання.

Систематизація – це мисленнева діяльність, у процесі якої знання про об'єкти, що вивчаються, організуються в певну систему за обраним принципом.

6. Контрольно-регулювальний компонент навчально-пізнавальної діяльності

Значну регулятивну роль у навчанні відіграє здійснення контролю за якістю оволодіння виучуваним матеріалом і спонукання учнів до самоконтролю. Контроль здійснюється за допомогою усних, письмових, лабораторних та інших робіт, шляхом проведення опитування, заліків та екзаменів. Самоконтроль реалізується у вигляді самоперевірок учнями ступеня засвоєння вивченого матеріалу, правильності виконання вправ шляхом зворотних дій, оцінки реальності отриманих відповідей у задачах тощо. Контроль і самоконтроль забезпечують функціонування зворотного зв'язку в освітньому процесі – одержання учителем інформації про ступінь труднощів, типові недоліки, що викликає необхідність внесення змін до методів, форм, засобів навчання.

Регулювання важливе й для врахування індивідуальних особливостей і здібностей школярів. Учням, які виявляють здібності в навчанні, дають складніші або додаткові навчальні завдання з метою сприяння їхньому розумовому розвитку. Учням, які відчують труднощі, педагоги приділяють більше уваги, допомагають їх подолати.

7. Оцінно-результативний компонент якості оволодіння виучуваним матеріалом

Оцінка педагогами і самооцінка учнями досягнутих у процесі навчання результатів є важливим стимулом навчання. Вони можуть сприяти формуванню мотиву, який тісно пов'язаний з інтересом до учіння, почуттям задоволення від успіхів, радістю від подолання труднощів і досягнення мети. Оцінка і самооцінка дозволяють встановити відповідність досягнутих у процесі навчання результатів поставленим цілям і завданням навчання, відзначити успіхи учнів, виявити недоліки у їхній навчальній роботі, встановити причини відхилень, проектувати нові завдання.

8. Взаємозв'язок навчання, розвитку і виховання

Поняття «*навчання*» означає взаємодію викладання та учіння. *Розвиток* як результат навчання – це готовність до самостійної організації своєї розумової діяльності відповідно до поставлених завдань різного рівня складності. У ході навчання ознаками розвитку учнів є розвиток їх сприймання, спостережливості, мислення, пам'яті, мови, уяви.

Кожний акт навчання неминує *виховує*. Зв'язок між навчанням і вихованням, однак, не означає, що кожний акт навчання виховує позитивно чи в необхідному обсязі. Кожен учень має свою емоційно-мотиваційну сферу, яка відрізняється певною спрямованістю. Навчання може закріпити цю спрямованість, підсилити, послабити та ін. Тому виховуюче навчання передбачає уважний підхід до індивідуальних особливостей учнів. Навчання і виховання є єдиним процесом, який передбачає засвоєння учнями знань, умінь, досвіду творчої діяльності та емоційної вихованості. Тісний зв'язок навчання, розвитку і виховання надає процесу формування особистості цілісність.

Тема. Закономірності і принципи навчання

План

1. Закономірності навчання, їх класифікація.
2. Поняття про принцип, правило навчання.
3. Характеристика основних дидактичних принципів.

Ключові слова: *закономірність, дидактичний принцип, правило.*

Рекомендована література:

1. Максимюк С.П. Педагогіка: навч. посіб. / С.П. Максимюк; М-во освіти і науки України, Рівненський держ. гуманіт. Ун-т. – К.: Кондор, 2005. – 672 с.
2. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навчальний посібник. – 3-є видання, доповнене. – К., 2001. – 350 с.
3. Фіцула М.М. Педагогіка: навч. посіб. / М.М. Фіцула. – 2-е вид., випр. і доп. – К.: Академвидав, 2006. – 560 с.
4. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посіб. / В.В. Ягупов – К.: Либідь, 2003. – 560 с.

1. Закономірності навчання, їх класифікація

Закономірність виражає об'єктивні, суттєві, постійні, необхідні для того чи іншого явища зв'язки, які за певних умов повторюються.

Закон – зафіксована закономірність. Закономірність визначається як науковий закон у тому випадку, коли об'єкти, між якими встановлюються зв'язки, чітко зафіксовані; досліджені вид, форма і характер цих зв'язків; встановлені межі їхньої дії.

Я. Коменський зробив першу спробу представити педагогіку у вигляді системи правил, згрупованих за тематичною ознакою: «Основні правила легкості навчання і учіння», «Основні правила природного учіння і навчання», «Дев'ять правил мистецтва навчати наукам» («Велика дидактика»). А. Дістервег збільшив кількість правил до 33. Перша група його правил – правила відносно вчителя; друга – правила щодо предмету викладання, третя – правила стосовно учня. При цьому деякі правила А. Дістервег називає ще й законами. Й. Песталоцці сформулював закон розумового розвитку дитини – від невиразного споглядання до ясного уявлення, а від них – до понять. К. Ушинський майже не вживав слів «закономірність», «закон». Але його численні правила і настанови можна назвати основними закономірностями дидактики. Наприклад: «Чим більше фактичних знань здобув розум і краще їх переробив, тим він більш розвинений і сильний».

Закономірності, що діють у навчальному процесі, поділяються на загальні і конкретні. Загальними є закономірності, які охоплюють своєю дією всю систему. *Загальними* закономірностями є:

1. Закономірність цілей навчання. Цілі навчання залежать від:
 - а) рівня і темпів розвитку суспільства;
 - б) потреб і можливостей суспільства;
 - в) рівня розвитку і можливостей педагогічної науки та практики.

2. Закономірність мотивації навчання. Результативність навчання зумовлюється:

- а) внутрішніми мотивами (стимулами) навчання;
- б) зовнішніми (суспільними, економічними, педагогічними) умовами і стимуляторами.

3. Закономірність змісту навчання. Зміст навчання (освіти) залежить від:

- а) суспільних потреб, мети освіти, цілей, завдань навчання;
- б) вікових можливостей учнів;
- в) рівня розвитку теорії і практики навчання;
- г) матеріально-технічних і економічних можливостей закладів освіти.

4. Закономірність методів навчання. Ефективність дидактичних методів залежить від:

- а) знань і навичок використання методів;
- б) завдань навчання;
- в) змісту навчання;
- г) віку учнів;
- д) навчальних можливостей учнів;
- е) матеріально-технічного забезпечення;
- є) організації освітнього процесу.

5. Закономірність управління навчанням. Продуктивність навчання спричиняється:

- а) інтенсивністю зворотних зв'язків у процесі навчання;
- б) обґрунтованістю регулюючих впливів.

6. Закономірність результату навчання. Кінцевий результат процесу навчання залежить від:

- а) результатів попередніх етапів навчання;
- б) характеру й обсягу матеріалу, що вивчається;
- в) організаційно-педагогічного впливу педагогів;
- г) здатності учнів до навчання.

Конкретні закономірності навчання – це закономірності, дія яких поширюється на окремий аспект системи: дидактичний, який узагальнює дидактичні характеристики процесу (ціль, зміст, методи, форми, засоби, способи навчання); психологічний, що належить до внутрішньої пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання; управлінський – аспект управління засвоєння інформації; соціологічний, що охоплює конкретні взаємодії вчителів і учнів, соціальну спрямованість процесу навчання; організаційний, що відображає організацію освітнього процесу, його матеріально-технічне оснащення, продуктивність тощо.

2. Поняття про принцип, правило навчання

Основні вимоги до діяльності вчителя, що витікають із закономірностей, є принципами.

Дидактичні принципи – це керівні вихідні положення, які визначають зміст, організаційні форми, методи навчального процесу відповідно до загальних цілей і закономірностей. Структура дидактичних принципів обумовлена структурою законів і закономірностей навчання.

Правило навчання – це опис педагогічної діяльності, що базується на конкретному принципі. Правило розкриває окремі сторони застосування того чи іншого принципу навчання. Це конкретна вказівка вчителю на те, як потрібно діяти в типовій ситуації навчання. У правилах закріплюється практичний досвід навчання, тому за словами К. Ушинського, вони – правила – не мають меж. Кількість принципів навчання може бути різною. Розвиток науки пов'язаний з постійним проникненням у нові зв'язки та принципи, їх коригуванням. Тому визначення кількості принципів є поняттям відносним. Послідовність принципів в історії педагогіки також була різною. Вона виводилася із загальної концепції природовідповідності навчання (Я. Коменський), культуровідповідності (А. Дістервег), формального і неформального підходу до освіти, логіки процесу діалектичного пізнання (Т. Ільїна). Тому можливі різні підходи до послідовності принципів.

Сучасні принципи зумовлюють вимоги до всіх компонентів навчального процесу: цільового, стимуляційно-мотиваційного, змістового, операційно-діяльнісного, контрольно-регулювального й оцінно-результативного. Вони виступають в органічній єдності, утворюючи певну структуру основних положень організації навчального процесу.

3. Характеристика основних дидактичних принципів

1. *Принцип спрямованості навчання на вирішення завдань освіти, розвитку і виховання (мети освіти).* Цей принцип витікає з того, що навчання обумовлене потребами суспільства у всебічному і гармонійному розвитку особистості. В психології та педагогіці аргументовано доведена закономірна єдність освіти, розвитку і виховання. Тому необхідно так проектувати завдання навчання на кожному занятті, щоб в єдності реалізувались освітня, розвиваюча та виховна функції навчання. Реалізація принципу на практиці дозволяє:

1) за той самий час вирішувати ширше коло взаємопов'язаних завдань, чим підвищувати результативність навчального процесу;

2) підвищувати роль і значення цілепокладання в навчальному процесі, робити навчання більш цілеспрямованим.

Застосування цього принципу вимагає від учителя доброго знання основної мети і завдань навчання в сучасній школі, уміння в конкретній ситуації обирати найраціональніші поєднання завдань освіти, розвитку і виховання, враховуючи реальні навчальні можливості учнів даного класу. Практична реалізація принципу здійснюється шляхом дотримання таких окремих *правил* навчання:

- Ясне розуміння цілей і завдань майбутньої роботи – необхідна умова спрямованості та логіки навчання: покажіть їх учням, поясніть важливість і значення, розкрийте перспективи.
- Навчайте так, щоб учень розумів чому, що і як потрібно робити, і ніколи механічно не виконував навчальних дій, попередньо і глибоко їх не усвідомивши.

2. *Принцип науковості.* Принцип науковості є важливим принципом навчання в сучасній школі. У Законі України «Про освіту» стверджується, що «заклади освіти України незалежно від форм власності відокремлені від церкви (релігійних організацій), мають світський характер». Принцип вимагає, щоб зміст освіти знайомив учнів з об'єктивними науковими фактами, поняттями, законами, теоріями всіх основних розділів відповідної навчальному предмету галузі науки; наближався до розкриття сучасних досягнень і перспектив розвитку в майбутньому. В основі принципу науковості лежить ряд важливих положень: наука в житті людини відіграє важливу роль, що зумовлює спрямованість шкільної освіти на засвоєння наукових знань; науковість навчання забезпечується передусім змістом шкільної освіти, строгим дотриманням принципів його формування; науковість навчання спричиняється реалізацією педагогами прийнятого змісту;

науковість навчання залежить від відповідності навчальних планів і програм рівню соціального і науково-технічного прогресу, підкріплення набутих знань практикою, міжпредметних зв'язків.

Правила реалізації принципу:

- Впроваджуйте у навчання найновіші досягнення педагогіки, психології, методики, передового педагогічного досвіду.
- Розкрийте логіку навчального предмету, яка забезпечує з перших кроків його вивчення надійне підґрунтя для засвоєння нових наукових понять.
- Систематично інформуйте своїх учнів про нові досягнення в науці, техніці, культурі, пов'яуйте їх з системою знань, яку в них формуєте.
- Застосовуйте найновішу наукову термінологію, будьте в курсі новітніх наукових досягнень зі свого предмета.

3. *Принцип зв'язку теорії з практикою, з життям* вимагає розуміння учнями значення теорії в житті, умілого застосування теоретичних знань для виконання практичних завдань, участі у вирішенні актуальних проблем сучасності. Зв'язок теорії і практики складний і різнобічний. Принцип зв'язку навчання з життям передбачає постійне звернення педагога і учнів до новітніх досягнень науки, техніки, культури, мистецтва, проблем суспільного життя нашої країни і світу. Практична реалізація принципу зв'язку навчання з життям заснована на дотриманні ряду *правил*:

- Не повинно бути жодного уроку, на якому б учень не знав життєвого значення своєї роботи.
- Широко використовуйте проблемно-пошукові, дослідницькі завдання.
- Використовуйте матеріали і приклади з суспільно-корисної праці учнів.
- Суспільно-корисна праця учнів повинна підпорядковуватися виховним, навчальним та розвиваючим цілям.

4. *Принцип свідомості й активності.* В основі даного принципу лежить цільова установка школи – необхідність підготовки свідомих і активних громадян держави; установлені наукою закономірні положення: справжню суть людської освіти складають глибоко і самостійно осмислені знання, набуті шляхом інтенсивного напруження власної розумової діяльності; свідоме засвоєння знань учнями залежить від ряду умов і факторів: мотивів навчання, рівня і характеру пізнавальної активності учнів, організації навчально-пізнавального процесу і управління пізнавальною діяльністю учнів, застосованих

учителем методів і засобів навчання тощо. *Правила* застосування принципу:

- Головним є не предмет, який ви викладаєте, а особистість, яку ви формуєте. Вчіть так, щоб учень був суб'єктом активного засвоєння знань.
- Свою діяльність спрямовуйте на розвиток активності учнів.
- Постійно вивчайте і використовуйте індивідуальні інтереси своїх учнів, розвивайте й спрямовуйте їх таким чином, щоб вони погоджувалися з особистими і суспільними проблемами.
- Допмагайте учням оволодіти найпродуктивнішими методами навчально-пізнавальної діяльності, вчіть їх учитися.
- Навчаючи, використовуйте всі види пізнавальної діяльності, об'єднуйте аналіз із синтезом, індукцію з дедукцією, зіставлення з протиставленням, частіше застосовуйте аналогію.

5. *Принцип доступності* передбачає відповідність змісту, характеру і обсягу матеріалу, який вивчається віковим особливостям і рівню підготовки учнів. Доступність навчання не означає його легкість. З цим принципом у дидактиці пов'язується поступове, згідно з пізнавальними можливостями учнів, ускладнення змісту освіти й обсягу навчального матеріалу, яким необхідно оволодіти всім учням з кожного навчального предмету, ступеня теоретичної складності та глибини цього матеріалу. В 70-ті роки М. Занков підкреслював, що навчання, залишаючись доступним, повинно вимагати серйозних зусиль. Лише це призводить до розвитку особистості. Деякі *правила* доступного навчання:

- Від легкого до важкого, від відомого до невідомого, від простого до складного (Я. Коменський).
- Навчаючи, виходьте з рівня підготовки і розвитку учнів, враховуйте життєвий досвід учнів, їх інтереси, особливості розвитку.
- Доступність, переконливість, емоційність залежать від легкості викладу і мови вчителя, тому чітко й однозначно формулюйте поняття, навчайте образно.
- Головну увагу приділяйте управлінню пізнавальною діяльністю учнів.

6. *Принцип наочності* навчання вимагає залучення до сприймання всіх органів чуття учнів. Принцип використовується з стародавніх

часів. У сучасній дидактиці наочність розуміють ширше, ніж безпосередні зорові сприймання. Вона включає також сприймання через моторні, тактильні чуття. Наочні засоби поділяються на натуральні, зображальні, схематичні, аудіовізуальні і словесно-образні (художні образи). Використовувати наочність слід розумно. Переоцінка ролі наочності в навчанні може стримувати розвиток абстрактного мислення. Деякі *правила*, що розкривають застосування наочності:

- Золоте правило дидактики (Я. Коменський) – усе, що лише можна, представляти для сприймання чуттями, а саме: видиме – сприйманню зором, почуте – слухом, запахи – нюхом, що підлягає смаку – смаком, доступне відчуженню – шляхом дотику.
- Наочні засоби використовуйте науково обґрунтовано, досконало володіючи методикою їх використання.
- Наочність використовуйте й у ролі самостійного джерела знань.

7. *Принцип систематичності і послідовності* вимагає, щоб знання, уміння і навички формувались системно, в певному порядку, щоб кожний елемент навчального матеріалу логічно пов'язувався з іншим, а нові знання спиралися на засвоєні раніше і створювали фундамент для засвоєння наступних знань. Реалізації цього принципу сприяють сучасні навчальні програми із предметів, у яких передбачено розкриття внутрішньопредметних зв'язків і формування системних знань про реальний світ. *Правила* навчання, які реалізують даний принцип:

- Не допускати порушення системи як у змісті, так і в способах навчання, а якщо система порушена, негайно ліквідувати прогалини, щоб попередити неуспішність.
- У кінці розділу, курсу обов'язково проводити уроки узагальнення і систематизації.
- Вимагати від учнів засвоєння системи знань, умінь, навичок з кожного розділу і з усієї програми.

8. *Принцип міцності*. Даний принцип вимагає, щоб знання, уміння, навички, світоглядні та інші ідеї були осмислені, добре засвоєні й тривалий час трималися в пам'яті. Принцип рішуче відкидає схоластичне зазубрювання та механічне заучування матеріалу. Реалізація принципу вимагає повного циклу навчально-пізнавальних дій учнів. *Правила* реалізації принципу:

- Напам'ять вивчати тільки те, що добре сприйнято розумом.

- Міцність запам'ятовування інформації, набута у формі логічних структур, вища міцності розрізнених знань, закріплювати необхідно знання, представлені логічно цілісними структурами.
- Застосовувати сучасні методи та засоби контролю.
- Привчати учнів контролювати процес і результати власної праці.

Тема. Зміст освіти

План

1. Зміст освіти, фактори, що його зумовлюють.
2. Наукові вимоги до формування змісту освіти.
3. Реалізація змісту освіти в сучасній школі:
 - 3.1. Навчальний план.
 - 3.2. Навчальна програма.
 - 3.3. Навчальні підручники і посібники.

Ключові слова: *зміст освіти, Державний стандарт початкової освіти, навчальний план, навчальна програма, підручник, навчальний посібник.*

Рекомендована література:

1. Державний стандарт початкової освіти. – Режим доступу: <http://dano.dp.ua/attachments/article/303/Державний%20стандарт%20початкової%20освіти.pdf>
2. Концепція Нової української школи. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
3. Навчальні програми для 1-4 класів НУШ. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>
4. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: Підручник / О. Я. Савченко. – К: Грамота, 2012. – 504 с.

1. Зміст освіти, фактори, що його зумовлюють

Зміст освіти є конкретною відповіддю дидактики на питання «Що вчити?».

Зміст освіти визначається як сукупність систематизованих знань, умінь і навичок, поглядів і переконань, а також певний рівень розвитку пізнавальних сил і практичної підготовки, що досягається в результаті навчально-виховної роботи.

Зміст освіти відображає досвід, накопичений людством, до якого входять такі компоненти:

1) *Знання про людину, природу, суспільство.* Засвоєння цих знань забезпечує формування в свідомості школяра наукової картини світу, озброює його науковим методологічним підходом до пізнавальної і практичної діяльності. Без знань неможлива жодна цілеспрямована дія.

Зміст загальної середньої освіти охоплює різні види знань, які характерні для фундаментальних наук:

- основні поняття і терміни, без яких неможливо зрозуміти жодного тексту, жодного елементу знань;
- факти повсякденної дійсності й науки, які дають змогу зрозуміти закони науки, формувати переконання, доводити і відстоювати свої ідеї;
- теорії, які містять систему наукових знань про певну сукупність об'єктів, зв'язки між законами, прогноз у даній предметній галузі;
- знання про способи діяльності, методи пізнання й історію отримання знання, історію науки;
- оцінні знання, знання про норми ставлень до різних явищ життя.

Усі види знань взаємопов'язані й потребують комплексного засвоєння.

2) *Уміння і навички особистості.* У школярів поступово формується велика кількість загальнонавчальних, мовленнєвих, трудових, мистецьких, спортивних, побутових та інших умінь. Уміння включають різні дії. Окремі дії, багаторазово повторюючись, автоматизуються і стають навичками (швидко читати, конспектувати книгу, записувати лекцію, вітатися з людьми тощо). Міцні навички відтворюються автоматично.

3) *Досвід творчої діяльності* покликаний забезпечити готовність до пошуку шляхів вирішення нових проблем, формування тих здібностей, які допоможуть молодій людині самостійно та творчо працювати і жити. Звичайно, самостійність та ініціативність, як показники сформованості у людини умінь творчо працювати, формуються у кожній дитини індивідуально, але програмувати їх треба вже в змісті освіти.

4) *Система цінностей, ставлень, поведінки людини.* Специфічність цього компонента полягає в оцінному ставленні до себе, до діяльності, до людей, до світу.

Усі перераховані елементи змісту освіти взаємопов'язані і взаємообумовлені між собою.

Важливим питанням сьогодення є оптимальний відбір змісту освіти, який відповідав би і сучасним потребам, і реалізовував би основні концептуальні положення законодавчих документів. Серед **факторів**, які впливають на відбір і формування змісту шкільної освіти, є:

1) потреби суспільства в освічених людях, а також потреба особистості в освіті;

2) соціальні та наукові досягнення. Впродовж останніх десятиліть внаслідок швидкого розвитку науково-технічного прогресу робиться чимало відкриттів у різних галузях науки, відповідно до яких виникає потреба щодо його вдосконалення;

3) можливості учнів, тобто скільки в середньому учень може засвоїти, на скільки логічно і з яким темпом.

2. Наукові вимоги до формування змісту освіти

Аналіз великої кількості вітчизняних і зарубіжних джерел дозволяє виділити систему наукових вимог до формування змісту шкільної освіти. Основними з них є:

1. Відповідність змісту освіти вимогам розвитку суспільства. На нинішньому етапі реформування української школи, коли освіта повинна стати основою побудови нової демократичної держави, культурного та духовного відродження, становлення ринкових відносин, виникає необхідність зробити освіту особистісно значущою, необхідною для кожної людини. Саме це поєднає особистісні й соціальні потреби і цілі.

2. Гуманістична спрямованість змісту освіти, що передбачає оптимальне співвідношення гуманітарних і природничих дисциплін, формування гуманістичного типу мислення, особистісно зорієнтованого світорозуміння, оптимістичних поглядів на проблеми людського життя, розуміння учнями його суті, утвердження людини як найвищої соціальної цінності.

3. Науковість змісту освіти передбачає зарахування до змісту освіти лише тих фактів і теоретичних положень, які є сталими в науці; матеріалу, що відповідає сучасному стану науки, її новітнім досягненням; чіткість висновків з питань розвитку природи і суспільства. Це означає, що в кожній темі, що вивчається, повинні бути виділені відповідні світоглядні, моральні, естетичні, екологічні ідеї.

4. Полікультурність полягає у поєднанні теоретичних і практичних компонентів гуманітарної, природничо-математичної освіти і трудової підготовки, класичної спадщини та сучасних досягнень наукової думки, забезпеченні органічного зв'язку з національною історією, культурою, традиціями.

5. Світський характер освіти. Закон України «Про освіту» підкреслює світський характер освіти в школі. Зміст освіти передбачає можливість розкриття перед учнем реальності об'єктивного світу, його

суперечливості. Досягнувши повноліття і ставши дорослим, вихованець сам може зробити власний світоглядний вибір.

7. *Єдність змістової і процесуальної сторін навчання при формуванні і структуруванні змісту навчального матеріалу*, що передбачає наявність у всіх навчальних предметах пізнавальної і практичної перетворюючої діяльності. Навчання у цьому випадку є не тільки способом одержання знань і формування умінь та навичок, а й засобом озброєння учнів методами здобування нових знань, самостійного набування умінь та навичок.

8. *Відповідність віковим можливостям і рівню підготовки учнів*, яким певна система знань, умінь пропонується для засвоєння. Часто якість навчання знижується, якщо школярам доводиться засвоювати перевантажений за обсягом чи дуже ускладнений теоретично матеріал. І навпаки, якщо матеріал занадто легкий, то знання і пізнавальні сили ростуть повільно, непропорційно до їх можливостей.

9. *Доступність* визначається структурою навчальних планів і програм, способом викладу наукових знань у навчальних книгах, а також порядком уведення й оптимальною кількістю наукових понять і термінів, які необхідно засвоїти.

10. *Підтримка світового стандарту* в змісті освіти допомагає школі інтегрувати в світовий освітній простір.

3. Реалізація змісту освіти в сучасній школі

Однією з сучасних тенденцій розвитку змісту освіти є його стандартизація.

Державний стандарт початкової освіти – це базовий документ, який визначає основні засади й підходи до навчання в початковій школі, а також вимоги до обов'язкових компетентностей та результатів навчання здобувача освіти і загальний обсяг навчального навантаження.

Зміст освіти відображається в навчальних планах, програмах, підручниках та посібниках.

Навчальний план – державний документ, який визначає склад навчальних предметів, послідовність їх вивчення за роками та кількістю годин на вивчення предмету у кожному класі.

Навчальні плани включають два компоненти: державний і шкільний.

Державний компонент (інваріантна частина) навчального плану визначає обов'язкові для вивчення в усіх закладах загальної середньої освіти навчальні предмети, які мають забезпечити досягнення кожним

випускником мінімального обов'язкового освітнього рівня незалежно від типу навчального закладу, форми власності чи його регіональної належності.

Шкільний компонент (варіативна частина) навчального плану спрямований на розширення і поглиблення змісту загальноосвітньої підготовки школярів, забезпечення їхнього індивідуального розвитку, пізнавальних інтересів і нахилів. Він передбачає години для вивчення предметів і курсів, які учні можуть обрати понад обсяг, визначений державним компонентом, а також години, відведені на необов'язкові (факультативні) заняття.

На основі навчального плану створюють навчальні програми.

Навчальна програма – державний документ, у якому розкривається зміст освіти з кожного навчального предмету в кожному класі і визначається обсяг та система наукових знань, умінь і навичок, якими повинні оволодіти учні.

Будь-яка навчальна програма передбачає такі розділи:

- 1) пояснювальна записка, яка розкриває мету та завдання вивчення навчальної дисципліни, вказується її місце в загальній системі предметів, а також містяться загальні рекомендації з методики викладання даного предмету;
- 2) основна частина, в якій вказано загальну кількість годин, відведених на вивчення предмету, їх розподіл за роками, дається перелік розділів і тем, які вивчаються;
- 3) перелік знань, умінь і навичок, якими повинні оволодіти учні на кінець навчального року.

Навчальні програми часто зазнають змін: їх удосконалюють, розвантажують від другорядного і надто складного матеріалу, підвищують їх науковий рівень, забезпечують реалізацію міжпредметних зв'язків.

Типові навчальні програми для Нової української школи затверджені 22 лютого 2018 року. Освітянам пропонуються 2 типові освітні програми, кожна з яких розроблена відповідно до нового Закону України «Про освіту» та Державного стандарту початкової освіти (О.Савченко, Р.Шиян). До змісту програм входить пояснювальна записка, типовий навчальний план та перелік освітніх галузей. Також програмами визначені вимоги до конкретних очікуваних результатів навчання, загальний обсяг навчального навантаження; коротко вказано відповідний зміст навчальних предметів чи інтегрованого курсу.

Типову програму укладено за такими **освітніми галузями**:

1. Мовно-літературна
2. Математична
3. Природнича
4. Технологічна
5. Інформатична
6. Соціальна і здоров'язбережувальна
7. Громадянська та історична
8. Мистецька
9. Фізкультурна

Зміст освіти детально розкривається в навчальній літературі. До неї належать: підручники, навчальні посібники, довідники, книги для додаткового читання, збірники задач і вправ тощо.

Підручник – основна навчальна книга з певного предмету, створена з метою навчання, розвитку та виховання учнів певного віку.

Структура підручника має текст, як головний компонент, і позатекстові допоміжні компоненти (таблиці, ілюстрації, малюнки, фотографії).

Найбільш актуальною і складною для авторів підручників є проблема добору навчального матеріалу за певними критеріями: науковості, доступності, систематичності, цікавості, ступеня необхідності для подальшого навчання. При цьому постають складні питання: як узгодити зміст, структуру й обсяг підручника з часом, що відводиться в програмі на його вивчення, віковими особливостями учнів і типом школи. Дуже важливо, щоб обсяг підручника не перевищував пізнавальні можливості учнів. Якщо тексту забагато, це стомлює дітей, послаблює увагу та інтерес. Надмірна кількість інформації, насичення тексту новими поняттями зумовлюють формальне, поверхове засвоєння навчального матеріалу. Визначаючи обсяг підручника, його автори мають передбачити способи диференційованого подання матеріалу з урахуванням рівнів розвитку дітей; продумати, яким має бути співвідношення завдань на тренування і творче використання тощо.

Підручник повинен мати чітку структуру, шрифтове виділення правил, опорних слів, висновків, схем. Бажано, щоб у ньому було достатньо ілюстрацій, які полегшують процес виокремлення й запам'ятовування головного. Ілюстративне оформлення підручника має бути цілісним за стилем малюнків і кольором. Усі елементи книги (обкладинка, форзаци, заставки до розділів і тем, умовні позначення) мають відповідати віку дітей.

Вибираючи новий підручник для учнів, учитель повинен зіставити його з чинною навчальною програмою. Вдалий підручник – надійна основа для реалізації всіх цілей вивчення предмета й позитивного ставлення дитини до навчання. Рукописи підручників проходять конкурсний відбір у відповідних конкурсних комісіях Міністерства освіти і науки України, які надають підручникам відповідний гриф «Рекомендовано (або затверджено) Міністерством освіти і науки України». Підручники без цих грифів не можуть використовуватися в школі.

Отже, сучасний підручник має забезпечувати інформаційну, мотиваційну, розвивальну, виховну функції учіння; показувати, чого і як слід навчати школярів із певного предмету; формувати вміння самостійно вчитися. Водночас, сучасний підручник – не єдиний носій навчальної інформації, тому в його змісті учень має знаходити орієнтири для подальшої роботи відповідно до своїх пізнавальних можливостей і потреб самостійно вчитися.

Крім підручників, зміст освіти розкривається у **навчальних посібниках**. Їх особливістю є те, що наявний в них матеріал розширює межі підручника, містить додаткові і довідкові відомості. В якості навчальних посібників у школах використовуються хрестоматії, збірники задач і вправ, таблиці, програмовані засоби тощо.

Тема. Методи і засоби навчання

План

1. Поняття про методи навчання, їх класифікація.
2. Методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності.
3. Методи стимулювання і мотивації учіння.
4. Методи контролю і самоконтролю у навчанні.
5. Проблема оптимального вибору методів навчання.
6. Засоби навчання.

Ключові слова: *метод навчання, прийом, класифікація, засоби навчання.*

Рекомендована література:

1. Кузьмінський А. Л. Педагогіка: підручник / А.Л. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К.: Знання-Пресс, 2003. – 418 с.
2. Максимюк С.П. Педагогіка: навч. посіб. / С.П. Максимюк; М-во освіти і науки України, Рівненський держ. гуманіт. ун-т. - К.: Кондор, 2005. – 672 с.
3. Молнар Т. І. Роль наочності в системі засобів навчання молодших школярів / Т. І. Молнар, І. Д. Варга // Сучасні тенденції розвитку науки й освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів: збірник тез доповідей за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, 14-15 травня 2020 р., Мукачєво / Ред.кол.: Т. Д. Щербан (гол.ред.) та ін. – Мукачєво: Вид-во МДУ, 2020. – С. 41-43.
4. Чайка В. М. Основи дидактики: навч. посіб. / В. М. Чайка. – К.: Академвидав, 2011. – 240 с.

1. Поняття про методи навчання

Поняття «метод» – грецького походження і означає шлях дослідження, спосіб пізнання.

Метод навчання – спосіб впорядкованої, взаємозв'язаної діяльності учителя й учнів, спрямованої на досягнення завдань освіти, розвитку і виховання в процесі навчання. У процесі навчання зв'язок методу з іншими компонентами взаємозворотний: метод є похідним від цілей, завдань, змісту, форм навчання; водночас він суттєво впливає на можливість їх практичної реалізації.

У структурі методів виділяються прийоми. Прийом – це елемент методу. Метод є способом діяльності, що охоплює весь її шлях. Прийом це окремих крок, фазова дія в реалізації методу.

Метод навчання має об'єктивну й суб'єктивну складову частини. Об'єктивна частина методу зумовлена тими постійними положеннями, які обов'язково присутні в будь-якому методі, незалежно від того, який учитель його використовує. Суб'єктивна частина методу зумовлена особистістю педагога, його творчістю, майстерністю, особливостями учнів, конкретними умовами.

Класифікація методів навчання – це впорядкована за певною ознакою їх система.

Дидактами розроблено десятки класифікацій, але вчителю потрібні лише ті, які погоджуються з практикою навчання і слугують основою для її ефективності.

Методологія цілісного підходу до взаємопов'язаної діяльності вчителя та учнів у навчанні передбачає виділення методів навчання у великі групи:

- 1) методи організації та самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності;
- 2) методи стимулювання і мотивації учіння;
- 3) методи контролю та самоконтролю у навчанні.

2. Методи організації і самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності

I підгрупа - методи навчання за джерелом передачі і сприймання інформації.

В межах цієї підгрупи виділяють методи: словесні, наочні, практичні, робота з книгою, відео-метод.

1) До **словесних методів** належать розповідь, бесіда, лекція.

Розповідь – це монологічний виклад навчального матеріалу, який використовується для послідовного, систематизованого, емоційного повідомлення знань. Найчастіше розповідь використовується для викладу описового навчального матеріалу, зокрема факти з історії, літератури, повідомлення окремих даних з математики, мови, природознавства тощо. В чистому вигляді розповідь використовується рідко, тобто поєднується з поясненням матеріалу, який вивчається.

Бесіда – діалогічний метод викладу навчального матеріалу. Суть бесіди полягає в тому, щоб за допомогою цілеспрямованих і вміло поставлених питань спонукати учнів до актуалізації вже відомих знань і досягти засвоєння нових знань шляхом самостійних роздумів,

висновків, узагальнень. Цей метод найчастіше застосовують тоді, коли нова тема є порівняно не складною, а в учнів уже є попередній життєвий досвід, який дозволяє осмислити новий матеріал.

Розрізняють бесіди вступні, повідомлення нових знань (евристичні), закріплюючі (синтезуючі), контрольно-регулюючі.

Лекція від інших методів відрізняється більш строгою структурою, логікою викладу навчального матеріалу, великим обсягом інформації, системним характером викладу знань. Лекція доречна в старших класах.

2) До **наочних методів** належать демонстрація та ілюстрація.

Метод *демонстрації* полягає в наочно-чуттєвому ознайомленні учнів з явищами, процесами, об'єктами в їх природньому вигляді. Використовується для розкриття динаміки явищ, які вивчаються, а також для ознайомлення із зовнішнім виглядом предмета, його внутрішньою будовою та ін. Слово відіграє при цьому супровідну роль. Дидактично цінними є демонстрація реальних предметів, явищ або процесів, що протікають у природних умовах (спостереження за погодою).

Ілюстрація передбачає показ і сприймання предметів, процесів, явищ у їх символічному зображенні за допомогою карт, плакатів, портретів, фотографій, малюнків, схем, репродукцій тощо. Слід пам'ятати, що велика кількість ілюстрацій відволікає учнів від з'ясування суті явищ, що вивчаються.

3) **Практичні методи** – вправи, лабораторний метод, навчальна праця.

Вправи – багаторазове виконання учнями дій, тобто тренування у застосуванні засвоєного матеріалу на практиці. Цим шляхом вони поглиблюють свої знання, формують відповідні вміння і навички, розвивають своє мислення і творчі здібності. Розрізняють усні, письмові, лабораторно-практичні вправи.

Лабораторний метод базується на самостійному проведенні експериментів, дослідженнях учнів. Викликає активність дітей, забезпечує можливість набуття навичок з вимірювання, вираховування, обробки результатів.

Навчальна праця полягає в застосуванні отриманих знань при вирішенні практичних завдань, в умінні використовувати теорію на практиці. Пізнавальна діяльність учнів на практичних заняттях проходить п'ять етапів: пояснення вчителя, показ та інструктаж, проба і виконання окремими учнями, виконання роботи, контроль і оцінка роботи учнів.

4)Робота з книгою, головною перевагою якої є можливість учня багаторазово обробити навчальну інформацію в доступному для нього темпі та в зручний час. Учні при цьому вчать читати і розуміти прочитане, уміти виділяти головне у виучуваному матеріалі, вести записи, складати структурні і логічні схеми, добирати літературу з питання, що вивчається.

5)Відео-метод – базується переважно на наочному сприйманні інформації, яка будучи доступною, легше і швидше засвоюється. Метод вимагає чіткої, продуманої, доцільної організації освітнього процесу, якості відео-посібників і ТЗН.

II підгрупа - за логікою передачі і сприймання навчальної інформації.

Методи поділяються на індуктивні та дедуктивні.

1)*Дедуктивний метод* забезпечує перехід від загального до одиничного, уміння виводити одні знання з інших. Полягає у послідовному розгортанні повідомлення тексту від загального до часткового.

2)*Індуктивний метод* навчання забезпечує перехід від одиничного до загального висновку на основі знання про предмети даного класу. Є оберненим до дедуктивного.

III підгрупа – класифікація методів за рівнем самостійності пізнавальної діяльності.

Сюди належать репродуктивний, проблемний, частково-пошуковий, дослідницький методи.

1)*Репродуктивний метод* передбачає: знання учням пропонуються в готовому вигляді, вчитель повідомляє знання, учні засвоюють і запам'ятовують їх. Слабкість методу – низький рівень мисленневої активності.

2)*Метод проблемного викладу* має такі ознаки: учитель показує шлях дослідження проблеми, загострює суперечності між раніше здобутими знаннями і новими фактами, таким чином в учнів виникає потреба в нових знаннях.

3) *Частково-пошуковий метод* – це метод, при якому вчитель організовує участь учнів у виконанні окремих кроків розв'язання проблеми. Роль педагога полягає в конструюванні пізнавального завдання, розчленуванні його на окремі етапи, визначенні тих етапів, які учні виконуватимуть самостійно.

4)*Дослідницький метод* зводиться до того, що вчитель разом з учнями формує проблему, вирішенню якої присвячується проміжок навчального часу, знання учням не повідомляються. Учні самостійно

здобувають їх у процесі вирішення проблеми, діяльність вчителя зводиться до управління процесом вирішення проблемних завдань.

IV підгрупа - за ступенем керівництва навчальною роботою.

Методи поділяються на два види:

- 1) *навчальна робота під керівництвом вчителя* (класні твори, складання задач, самостійні письмові роботи);
- 2) *самостійна робота учнів поза контролем вчителя* (домашня навчальна робота).

3. Методи стимулювання і мотивації учіння

I підгрупа - методи стимулювання інтересу до навчання.

Ефективним засобом активізації пізнавальної діяльності школярів є систематичне використання ігрових методів у освітньому процесі початкової школи.

Дидактична гра – метод навчання, що дає змогу формувати в учнів уміння й навички або систему уявлень і понять шляхом вправління в процесі ігрової діяльності. Мета дидактичних ігор – активізувати процес пізнання, заглибитися в зміст дисципліни, що вивчається; розвинути навички колективної взаємодії, набути досвід творчої діяльності.

Оптимальні способи використання ігрової діяльності такі:

- 1) весь урок будується як сюжетно-рольова гра;
- 2) під час уроку як його структурний елемент;
- 3) під час уроку кілька разів створюються ігрові ситуації (за допомогою казкового персонажа, іграшки, незвичайного способу постановки завдання, елементів змагання тощо).

На уроці доцільно використовувати такі ігри, організація яких не потребує багато часу на приготування обладнання, запам'ятовування громіздких правил. Перевагу слід віддавати тим іграм, які передбачають участь у них більшості дітей класу, швидку відповідь, зосередження довільної уваги. На уроках математики це, зокрема, ігри: «Хто швидше?», «Магазин», «Колові приклади», «Відгадай задумане число», «Що потім?», «Геометрична мозаїка», «Де моє місце?», «Домалюй фігуру», «Закінчи приклад». В ігровій формі можна ефективно ознайомити дітей з новим способом дії, поживити процес тренувальних вправ. Діти із задоволенням виправляють помилки Незнайка, «розмовляють» з Чомусиком, навчаються в «Лісовій школі» або діють разом з казковим героєм, виконуючи тренувальні вправи. В іграх-вправах молодші школярі знаходять виходи з числових

лабіринтів, розв'язують ребуси, складають загадки. Усе це не тільки поживляє освітній процес, а й запобігає втомі.

II підгрупа - методи стимулювання обов'язку і відповідальності.

Роз'яснення значимості учіння – метод стимулювання навчально-пізнавальної діяльності учнів з метою роз'яснення цілей як особистих, так і суспільних.

Пред'явлення навчальних вимог – цей метод визначається правилами поведінки, критеріями оцінки знань з усіх предметів, правилами внутрішнього розпорядку.

Метод заохочення і покарання в учінні – перший застосовується з метою підтримки і розвитку позитивної мотивації у навчальній діяльності; другий використовується з метою обмеження певної негативної поведінки чи діяльності учнів.

4. Методи контролю і самоконтролю у навчанні

Виконують контрольну-регулювальну функцію.

Методи усного контролю використовуються при індивідуальному опитуванні (коли перед одним учнем вчитель ставить кілька питань), при фронтальному опитуванні (серія логічно пов'язаних між собою питань перед усім класом).

Метод письмового контролю здійснюється за допомогою контрольних робіт, творів, переказів, диктантів.

Метод лабораторного контролю спрямований на перевірку вмінь учнів користуватися лабораторним обладнанням, яке буде використовуватися на уроці. До них включають проведення та опис нескладних дослідів а також письмові та графічні роботи, які потребують проведення дослідів.

Метод тестового контролю. В його основі лежать тести – спеціальні завдання, виконання чи не виконання яких свідчить про наявність чи відсутність у школярів певних знань, умінь.

Метод самоконтролю - передбачає формування в учнів умінь самостійно контролювати ступінь засвоєння навчального матеріалу, знаходити допущені помилки.

5. Проблема оптимального вибору методів навчання

Вибір методів навчання залежить від таких умов:

- від закономірностей та принципів навчання, які витікають з них;
- від змісту освіти взагалі та конкретного уроку зокрема;

- від цілей і завдань навчання;
- від навчальних можливостей учнів (вікові, рівень підготовки, особливості класного колективу).
- від зовнішніх умов (санітарно-гігієнічні, матеріально-технічні).
- від можливостей вчителя (досвід, рівень підготовки, знання типових ситуацій процесу навчання).

Завдання оптимізації методів формується однозначно: у конкретних умовах з багатьох методів слід виділити ті, які забезпечують найвищу ефективність навчання за прийнятими критеріями.

6. Засоби навчання

Засіб навчання – це матеріальний або ідеальний об’єкт, який використовується для засвоєння знань, формування досвіду пізнавальної та практичної діяльності.

В сучасній школі широко використовуються такі засоби навчання:

1. Об’єкти навколишнього середовища (живі і засушені рослини, тварини, зразки гірських порід, мінералів і т. ін.).
2. Діючі моделі (механізмів, апаратів, споруд та ін.).
3. Макети і муляжі (рослин і їх плодів, організмів і окремих органів та ін.).
4. Прилади і засоби для демонстраційних експериментів.
5. Графічні засоби (картини, малюнки, географічні карти, схеми).
6. Технічні засоби навчання
7. Підручники і навчальні посібники тощо.

Засоби навчання допомагають збуджувати та підтримувати пізнавальні інтереси учнів, покращувати надійність навчального матеріалу, зробити його більш доступним, забезпечувати більш точну інформацію про явище, що вивчається.

Потрібно оптимально підходити до вибору методів і засобів навчання, урахувавши мету і завдання уроку, обсяг і складність навчального матеріалу, мотивацію навчання й активність учнів, рівень підготовленості та працездатності учнів, їхній вік та сформованість навчальних умінь і навичок, витривалість, матеріально-технічну базу, тип і структуру уроку тощо.

Тема. Форми організації навчання

План

1. Поняття про форму організації навчання.
2. З історії розвитку організаційних форм навчання.
3. Урок – основна форма організації навчання, вимоги до уроку.
4. Типи і структура уроків.
5. Підготовка вчителя до уроку.
6. Аналіз і самоаналіз уроку.

Ключові слова: *форма організації навчання, урок, структура уроку, діагностика, прогнозування, планування, самоаналіз.*

Рекомендована література:

1. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: Навчальний посібник. – 3-є видання, доповнене / Н.Є. Мойсеюк. – К., 2001. – 350 с.
2. Пальчевський С. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / С. Пальчевський. – К.: Каравела, 2007. – 575 с.
3. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: Підручн. / О. Я. Савченко. – К: Грамота, 2012. – 504 с.
4. Фізеші О. Й. Педагогіка: Основи педагогіки. Дидактика. Теорія та методика виховання. Школознавство: Навчальний посібник / О.Й. Фізеші. – К: Кондор-Видавництво, 2013. – 390 с.

1. Поняття про форму організації навчання

Слово «форма» латинського походження, у перекладі воно означає «зовнішній вигляд».

Форма організації навчання – це зовнішній вияв узгодженої діяльності вчителя та учнів, яка здійснюється в певному порядку і режимі. За визначенням О.Савченко, «форма організації навчання» означає певну взаємодію вчителя та учнів, що регулюється встановленим режимом та умовами роботи.

Форми організації навчання класифікуються за різними критеріями:

- 1) за кількістю учнів (масові, колективні, групові, мікрогрупові, індивідуальні);
- 2) за місцем навчання (шкільні форми – урок, робота в майстерні, на пришкільній ділянці, в лабораторії тощо; позашкільні – екскурсія, домашня самостійна робота);

- 3) за дидактичною метою (форми *теоретичного* навчання – лекція, факультатив, конференція; *комбінованого* – урок, семінар; *практичного* – практикуми; *трудового* навчання – праця в майстернях, у спеціальних класах, на пришкільних ділянках);
- 4) за тривалістю часу навчання (класичний урок, спарені заняття, спарені скорочені заняття).

2. З історії розвитку організаційних форм навчання

Існує велика кількість форм організації навчання, які формувалися і вдосконалювалися протягом не одного століття.

Класно-урочна форма навчання. Теоретично обґрунтована в праці Я. Коменського «Велика дидактика». Сутність її полягає в тому, що учнів одного віку розподіляють на класи, заняття з ними проводять поурочно за наперед складеним розкладом. Усі учні працюють над засвоєнням одного й того ж матеріалу. З формуванням класно-урочної системи навчання в педагогіці почали використовувати такі поняття, як навчальний рік, чверть, навчальний день, урок, перерва, канікули. Її ефективність була настільки очевидною, що незабаром вона стала головною у школах багатьох країн світу.

Белл-ланкастерська система взаємного навчання. Назва походить від прізвищ англійського священика Е. Белла і вчителя Дж. Ланкастера, котрі одночасно застосували її в Англії та Індії. Сутність її в тому, що один учитель навчав 200-300 учнів різного віку. До обіду він займався з групою старших учнів, після обіду кращі учні займалися з молодшими, передаючи їм одержані знання. Замість підручників застосовувались унаочнення, здебільшого саморобні таблиці. Здебільшого застосовувалася в сільських малокомплектних школах, де вчитель навчав два-три класи одночасно.

Мангеймська форма вибіркового навчання. Виникла наприкінці XIX ст. Уперше була застосована в німецькому місті Мангейм доктором Й. Зіккінером. Суть її полягала в тому, що учнів, залежно від їх здібностей та успішності, розподіляли по класах на слабких, середніх і сильних. Відбір здійснювався на основі спостережень, результатів психометричних обстежень, характеристик учителів та екзаменів. Елементи цієї системи збереглися в Австралії та США, де в школах створюються класи більш здібних і менш здібних учнів.

Дальтон-план. Форма виникла на початку XX ст. як система індивідуалізованого навчання. Вперше застосована у 1903 р. в американському місті Дальтоні учителькою О. Паркхерст.

Ґрунтувалася на забезпеченні кожного учня можливістю працювати індивідуально, згідно зі своїм темпом. Загального плану (розкладу) занять не було, колективна робота проводилась протягом години, решту часу учні вивчали матеріал індивідуально, звітуючи про виконання кожної теми перед учителем відповідного предмета. Кожен учень працював самостійно, виконував завдання відповідно до своїх індивідуальних можливостей, а вчителі консультували і контролювали їх. Елементи цієї системи застосовуються в заочному навчанні.

Бригадно-лабораторна форма навчання. Виникла у др. пол. 20-х років ХХ ст. Вона поєднувала колективну роботу бригади (частини класу) з індивідуальною роботою учнів. Розподілені на невеликі групи-бригади (по 5-7 осіб), учні вчилися за спеціальними підручниками («робочими книгами»), виконували спеціально визначені вчителем денні, тижневі, місячні «робочі завдання з» кожного навчального предмету. Ця система знижувала роль учителя, не давала міцних знань, породжувала безвідповідальне ставлення до навчання. Але окремі її елементи виявились ефективними: групові завдання при виконанні практичних робіт, самостійне опрацювання підручника, довідкової та допоміжної літератури.

План Трампа. В ХХ ст. у США виникла форма навчання, розрахована на максимальну індивідуалізацію навчального процесу на основі використання технічних засобів, поєднання індивідуального навчання з колективною роботою учнів. На думку її автора Ллойда Трампа, у процесі навчання потрібно поєднувати масову, групову та індивідуальну його форми. Для цього 40 % навчального часу учні проводять у великих групах (100-150 осіб), де читаються лекції з використанням різних технічних засобів; 20 % – у малих групах (10-15 осіб), де обговорюють лекційний матеріал, поглиблено вивчають окремі розділи, відпрацьовують уміння та навички, 40 % – працюють індивідуально з використанням додаткової літератури та комп'ютерної техніки.

Кожний новий історичний етап у розвитку суспільства накладає свій відбиток і на організацію навчання. Основною формою навчання, яка витримала випробування впродовж століть, залишається урок.

3. Урок – основна форма організації навчання, вимоги до уроку

Ключовим компонентом класно-урочної системи організації навчання є урок – відрізок навчального процесу, який є довершеним у смислового, часового й організаційного відношенні.

Урок – це цілісний логічно завершений основний елемент процесу навчання, який здійснюється у класі зі сталим складом учнів однакового віку та приблизно однакового рівня розвитку, проводиться за сталим розкладом, має однакоvu тривалість і на якому реалізуються освітні, розвиваючі і виховні цілі.

Незважаючи на малу тривалість, уроки мають ті структурні компоненти, які характеризують процес навчання в цілому, зокрема: цільовий, стимуляційно-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний, контрольнo-регулювальний та оціннo-результативний. Тому від ефективності уроків залежить ефективність освітнього процесу.

Над удосконаленням уроку працює багато теоретиків і практиків усього світу. Вироблені загальні вимоги до уроку, які повинен знати кожен педагог і дотримуватися їх повсякчас.

Загальні вимоги, яким повинен відповідати сучасний урок:

- побудова на основі закономірностей освітнього процесу;
- логічність усіх етапів навчально-пізнавальної діяльності;
- оптимальне поєднання і реалізація всіх дидактичних принципів і правил;
- забезпечення умов для продуктивної пізнавальної діяльності учнів з урахуванням їхніх інтересів, нахилів;
- встановлення міжпредметних зв'язків;
- зв'язок з раніше засвоєними знаннями й уміннями, опора на досягнутий рівень розвитку школярів;
- стимулювання й активізація розвитку всіх сфер особистості;
- ефективне використання педагогічних засобів;
- зв'язок з життям, особистим досвідом учнів;
- формування практично необхідних знань, умінь, навичок, раціональних прийомів мислення та діяльності;
- формування уміння вчитися, потреби постійного поповнення своїх знань;
- діагностика, прогнозування і планування кожного уроку.

Кожний урок реалізує триєдине завдання: навчити, розвинути, виховати. Відповідно до цього загальні вимоги конкретизуються на:

1) дидактичні (чітке визначення освітніх завдань кожного уроку; раціональне визначення змісту уроку з урахуванням соціальних і особистісних потреб; впровадження новітніх технологій пізнавальної діяльності; раціональне поєднання різноманітних форм і методів навчання; творчий підхід до побудови структури уроку; поєднання

різних форм колективної діяльності з самостійною діяльністю учнів; забезпечення зворотного зв'язку, контролю й управління);

2) *розвиваючі* (формування і розвиток в учнів позитивних мотивів навчально-пізнавальної діяльності, творчої ініціативи й активності; вивчення й урахування рівня розвитку та психічних властивостей учнів, проектування «зони найближчого розвитку»; стимулювання нових якісних змін у інтелектуальному, емоційному, соціальному розвитку учнів);

3) *виховні* (визначення виховних можливостей навчального матеріалу; постановку і формування завдань, зумовлених цілями і змістом навчальної роботи; формування в учнів життєво необхідних якостей: старанності, відповідальності, самостійності, охайності, працездатності; формування світоглядної, моральної, правової, політичної, художньо-естетичної, економічної, екологічної культури).

Крім перерахованих вимог до уроку в педагогічній літературі виділяються й інші вимоги – організаційні, психологічні, управлінські, санітарно-гігієнічні та ін.

4. Типи і структура уроків

Сучасна дидактика розглядає систему уроків, створену на основі дидактичної мети уроку, оскільки вона є найзручнішою для вчителя (В. Онищук, М. Махмутов та ін.).

Зокрема, основними типами уроків, які проводяться в школі є такі:

- 1) урок засвоєння нових знань;
- 2) урок формування умінь та навичок;
- 3) урок застосування знань, умінь та навичок;
- 4) урок узагальнення та систематизації знань, умінь та навичок;
- 5) урок контролю та корекції знань, умінь та навичок;
- 6) комбінований урок.

Під поняттям «структура уроку» розуміють побудову уроку: елементи або етапи уроку, їх послідовність, взаємозв'язки між ними.

Кожний тип уроку має власну макроструктуру. У структурі кожного типу уроку є внутрішня структура кожного етапу (мікроструктура), яка визначається найдоцільнішим добором методів, прийомів і засобів навчання, необхідних для вирішення поставлених навчальних завдань. Сучасний учитель може вільно обирати структуру уроку, але при цьому не можна порушувати закономірностей пізнавальної діяльності.

Найбільш використовуваним типом уроку є комбінований тип уроку, який може досягати двох або кількох дидактичних цілей. Розглянемо структуру уроку такого типу.

I. Організація учнів до уроку.

Початок уроку повинен бути динамічним, давати учням заряд енергії, бадьорості, діловитості.

II. Актуалізація опорних знань.

Здійснюється за допомогою індивідуального чи фронтального усного або письмового опитування. Повторювально-навчальна має стати опорою для засвоєння нових понять.

III. Повідомлення теми і завдань уроку.

Тему кожного уроку учитель повідомляє на початку заняття або при переході до роботи над новим матеріалом. Її слід чітко сформулювати, визначити завдання уроку й основні питання, які учні повинні засвоїти (освітні завдання уроку). Водночас, треба наголосити на необхідності активності й самостійності при осмисленні та засвоєнні нової теми, що спричиняє розвиваюче завдання уроку. В інших випадках підкреслюється необхідність засвоєння учнями світоглядних, моральних, естетичних ідей, і таким чином визначається виховне завдання заняття.

IV. Мотивація навчальної діяльності учнів.

Способи мотивації різні: постановка проблемного навчального завдання, створення проблемної ситуації, ситуації успіху, повідомлення учням практичної, теоретичної чи соціальної значимості виучуваного матеріалу, формування інтересу до знань, процесу їх набування. Мотивація учіння складає окремий етап уроку. Разом з тим, ця робота ведеться протягом усього уроку.

V. Сприймання, осмислення і засвоєння (запам'ятовування) нового матеріалу.

Найбільш успішно цей процес забезпечується правильним поєднанням усного викладу, наочних посібників і самостійної роботи учнів з підручником. При первинному сприйманні учні усвідомлюють і запам'ятовують основні факти, події, ознаки, властивості предметів, явищ, процесів, відомості про те, коли, що і як відбувалось, до яких наслідків призвело. Після первинного ознайомлення з новим матеріалом і усвідомленням зовнішніх ознак та властивостей учитель організовує його поглиблене вивчення.

VI. Узагальнення і систематизація знань.

Цей етап уроку має визначити послідовність і підпорядкованість вивчених на уроці і засвоєних раніше споріднених понять на основі

встановлених між ними істотних зв'язків і взаємозалежностей, визначити місце виучуваного поняття в системі відповідних знань.

VII. Підсумок уроку.

Підбиваючи підсумки уроку, вчитель коротко повідомляє, якими знаннями оволоділи учні, як працював клас, окремі учні.

VIII. Оголошення домашнього завдання.

Не слід давати домашнє завдання наспіх. Необхідно пояснити зміст роботи, способи і послідовність її виконання.

5. Підготовка до уроку

Підготовка уроку – це вибір такої організації освітнього процесу, яка в даних конкретних умовах забезпечить найвищий кінцевий результат. У підготовці вчителя до уроку виділяють три етапи: діагностика, прогнозування, планування.

Діагностика зводиться до уточнення всіх обставин проведення уроку: можливостей учнів, мотивів їхньої діяльності та поведінки, інтересів і здібностей, запитів і нахилів, рівня підготовки, характеру навчального матеріалу, його особливостей, структури уроку, а також аналізу всіх витрат часу в навчальному процесі – на актуалізацію опорних знань, засвоєння нового матеріалу, закріплення і систематизацію, контроль і корекцію знань, умінь.

Прогнозування забезпечує оцінку різних варіантів проведення майбутнього уроку і вибір з них найоптимальнішого.

Планування – завершальна стадія підготовки, в ході якої створюється план управління пізнавальною діяльністю учнів. У плані молодого вчителя повинні відображатися такі моменти:

- дата проведення уроку і його номер за тематичним планом;
- назва теми уроку і клас, в якому він проводиться;
- цілі і завдання освіти, розвитку і виховання учнів;
- навчальне обладнання, необхідне для проведення уроку;
- структура уроку з вказівкою послідовності його етапів і приблизного розподілу часу за ними;
- зміст навчального матеріалу;
- методи і прийоми роботи вчителя в кожній частині уроку;
- домашнє завдання.

План-конспект повинен бути детальним. Ця вимога виведена з практики; нікому ще не вдалося стати майстром без осмислення в усіх подробицях організації уроку, який має проводитися.

6. Аналіз і самоаналіз уроку

В основі творчої праці вчителя лежить передусім уміння аналізувати власну педагогічну діяльність на уроці.

Алгоритм системного самоаналізу уроку:

1. Загальна структура уроку.

До якого типу уроку може бути віднесений даний урок? Яке його місце в системі інших уроків? Чи чітко виділені елементи уроку даного типу і чи правильно визначено дозування часу на кожную частину уроку?

2. Реалізація основної дидактичної мети уроку.

Чи всі вимоги програми з даної теми отримали відображення на уроці? Наскільки активними були учні при ознайомленні з новим матеріалом (сприймання, розуміння, збудження пізнавального інтересу)? Чи вірно складений і здійснений план вивчення нового матеріалу? Як і що потрібно змінити у вивченні нового матеріалу та чому? Як здійснювалася перевірка якості знань, умінь і навичок учнів? Чи мав місце диференційований підхід до учнів?

3. Здійснення розвитку учнів у процесі навчання.

Чи мало місце залучення учнів до основних розумових операцій (аналіз, синтез, узагальнення, класифікація, систематизація)? Чи було організовано подолання посильних труднощів? Як і чим був забезпечений розвиток пізнавальної самостійності учнів? Чи були використані засоби розвитку творчого мислення, завдання пошукового характеру? Чи повідомлялась на уроці інформація для загального розвитку?

4. Виховання в процесі уроку.

Чи сповна були використані виховні можливості змісту навчального матеріалу? Як формувався світогляд, чи виявив урок вплив на вироблення поглядів і переконань учнів? Як забезпечений на уроці зв'язок навчання з життям? Що сприяло вихованню гуманного ставлення до людей? Який виховний вплив особистості самого вчителя?

5. Дотримання основних принципів дидактики.

Чи правильно була організована діяльність учителя та учнів з позиції реалізації принципів навчання? Як була організована самостійна робота учнів? Який її обсяг? Яка її ефективність?

6. Вибір методів навчання.

Чи правильно обраний метод (методи) ознайомлення з новим матеріалом? Чи досить різноманітними були методи та прийоми застосування знань та вироблення умінь і навичок? Чи раціонально були вибрані методи перевірки та контролю знань? Чи правильно організовано індивідуальне, фронтальне та комбіноване опитування?

Письмовий контроль? Чи дотримувалися загальні вимоги до вибору методів навчання?

7. Робота вчителя на уроці.

Чи все необхідне було підготовлено до початку уроку? Які види діяльності вчителя мали місце на уроці і в якому співвідношенні (мовна діяльність, слухання, записування, допомога учням в їх самостійній роботі). Які прийоми організації учнів до роботи були використані? Чи мав місце контакт з класом? Яким був зовнішній вигляд учителя?

8. Робота учнів на уроці.

Чи була перевірена готовність учнів до уроку? Якою була активність учнів на різних етапах уроку? Чи зверталась увага на культуру праці (правильне ведення записів, їх оформлення, бережливе ставлення до підручників)? Яка була дисципліна на уроці, чому? Яке ставлення учнів до предмету, до вчителя?

9. Гігієнічні умови уроку.

Чи достатньо освітлена класна кімната? Як впливає на заняття фарбування стін, панелей, парт? Чи відповідають меблі віку учнів? Чи вдало складений розклад – яке місце даного уроку в тижневому розкладі, в розкладі даного дня? Чи не були затримані учні на даному уроці після дзвінка?

10. Деякі спеціальні завдання.

До числа таких спеціальних завдань належать ті, що стосуються дослідження школою певної наукової проблеми, завдань, пов'язаних з рішенням педради чи методичного об'єднання.

Перелік запитань, на які рекомендується відповідати собі після кожного уроку є невичерпним. Звичайно, цілеспрямоване вивчення власного досвіду чи досвіду інших учителів може проводитися не за всіма параметрами, а за 2 – 3-ма з перелічених. Це залежить від того, що є головним для вчителя в даний момент його роботи. Самоаналіз вже є початком підготовки вчителя до нового уроку.

Системний підхід до самоаналізу уроку формує системне бачення у вчителя, допомагаючи цим самим краще осмислити власну роботу.

Тема. Допоміжні та нетрадиційні форми організації навчання

План

1. Методика проведення навчальних екскурсій.
2. Домашня самостійна робота.
3. Організація самопідготовки в режимі групи продовженого дня.
4. Дидактичні особливості проведення нестандартних уроків.

***Ключові слова:** допоміжна форма навчання, семінари, практикуми, факультативні заняття, навчальні екскурсії, домашня самостійна робота, нетрадиційний урок.*

Рекомендована література:

1. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н.П. Волкова. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 576 с.
2. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: Підручн. / О. Я. Савченко. – К: Грамота, 2012. – 504 с.
3. Фізеші О.Й. Педагогіка: Основи педагогіки. Дидактика. Теорія та методика виховання. Школознавство: Навчальний посібник / О.Й. Фізеші. – К: Кондор-Видавництво, 2013. – 390 с.
4. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М. М. Фіцула. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 528 с.

1. Методика проведення навчальних екскурсій

До допоміжних форм організації навчальної роботи належать різноманітні заняття, які доповнюють і розвивають класно-урочну діяльність учнів. З-поміж них виділяють: семінари, практикуми, консультації, конференції, гуртки, факультативні заняття, навчальні екскурсії, домашню самостійну роботу учнів та ін.

Навчальні екскурсії є обов'язковою та необхідною складовою освітнього процесу. Вони організуються з метою формування в учнів уміння спостерігати за навколишнім світом, сприяння розвитку наукового мислення, інтересу до вивченого матеріалу, ознайомлення з культурно-суспільним надбанням нашого народу та людства, національними традиціями.

Експурсія – особлива форма навчальної роботи, за якої здійснюється спільна діяльність учителя і школярів під час вивчення явищ дійсності в природних умовах.

Експурсії з учнями початкової школи можуть мати різну дидактичну мету та об'єкти. Експурсії можуть бути випереджувальними і проводитися напередодні вивчення нової теми; тематичними – для поліпшення розуміння учнями певної теми або розділу; комплексними, що охоплюють широке коло питань основ наук і проводяться наприкінці вивчення розділу або навчального року з метою узагальнення знань та вмінь.

Напередодні експурсії вчитель має ознайомити школярів із планом її проведення, поставити ряд запитань, відповіді на які учні повинні дізнатися під час огляду. Обов'язковою умовою проведення експурсії є цільовий інструктаж учнів з техніки безпеки, правил поведінки під час переходу чи проїзду до місця експурсії та її проведення.

Кожна експурсія має такі способи ознайомлення учнів з об'єктом, як роз'яснення, бесіда, наочний показ, самостійна робота за планом, спостереження, складання відповідних схем, малюнків, збір наочно-ілюстративного матеріалу та ін. На прикінцевому етапі учні аналізують і систематизують зібраний матеріал, створюють колекції, влаштовують виставки тощо. З теми експурсії учитель проводить підсумкову бесіду, в ході якої робить узагальнені висновки, оцінює знання, здобуті учнями під час експурсії, рекомендує прочитати додаткову літературу, яка допоможе учням глибше осмислити ті чи інші питання.

2. Домашня самостійна робота

Навчання може бути ефективним лише за умови, якщо робота під час уроків підкріплюється добре організованою домашньою роботою учнів. Доповнюючи і продовжуючи урок, домашня самостійна робота сприяє поглибленню і розширенню знань учнів, привчає їх до самостійного мислення.

Н. Волкова під домашньою роботою розуміє самостійне виконання учнями навчальних завдань після уроків, які діти виконують не тільки вдома, а й у школі, зокрема в групах продовженого дня, тому домашню роботу ще називають самопідготовкою.

Домашня робота виконує такі дидактичні *функції*:

- розширення, поглиблення і закріплення знань, умінь, отриманих під час уроків;
- формування умінь і навичок самостійної навчальної

діяльності;

- розвиток самостійності мислення, індивідуальних нахилів і здібностей учнів.

Ефективність домашніх завдань визначається дотриманням певних вимог до їх організації:

- розуміння учнями поставлених перед ними навчальних завдань;
- врахування вікових та індивідуальних особливостей школярів, їх пізнавальних можливостей, специфіки кожного навчального предмету, складності матеріалу, характеру завдань та ін.;
- формування загальнонавчальних умінь і навичок (уміння правильно розподіляти час, встановлювати послідовність виконання завдань, виділяти головне, використовувати попередньо вивчений матеріал, застосовувати наявні знання тощо).

Домашні завдання можна диференціювати в залежності від підготовки учнів, їх індивідуальних особливостей сприйняття, пам'яті, мислення, урізноманітнюючи при цьому зміст домашніх робіт та їх характер. При визначенні обсягів домашніх завдань необхідним є врахування темпу і ритму роботи учнів, навантаження їх навчальною роботою цього та наступного днів, стану їхнього здоров'я.

У 1-му класі домашні завдання не задаються. У 2-4 класах обсяг навчального матеріалу для домашніх робіт орієнтовно повинен становити 1/4 обсягу, виконаного на уроці, і бути таким, щоб витрати часу на їх виконання не перевищували у 2-му класі – 45 хв., у 3-му класі – 1 год. 10 хв., у 4-му класі – 1 год. 30 хв.

Домашні завдання не рекомендується задавати на канікули, на вихідні та святкові дні. Не допускається подача домашнього завдання під час чи після дзвінка на перерву, після уроків, оскільки воно в повній мірі не фіксується дітьми; учні позбавлені можливості ставити запитання; учитель не встигає пояснити суть завдання.

3. Організація самопідготовки в режимі групи продовженого дня

Одне із найважливіших завдань у режимі роботи ГПД – виконання домашніх завдань (самопідготовка).

Самопідготовка – одна з форм організації навчального процесу в групі продовженого дня. Це обов'язкові щоденні заняття, на яких

школярі самостійно виконують навчальні завдання в суворо відведений час під керівництвом педагога-вихователя.

Самопідготовка – це не урок. На відміну від нього ця форма навчання, незважаючи на те, що її організують не в домашніх, а в шкільних умовах, має за мету формування самоосвітніх навичок та характеризується самостійними навчальними діями учнів. Самостійна робота на цих заняттях передбачає вироблення навичок самоосвіти, самовиховання і сприяє всебічному розвитку особистості.

Дидактичні функції самопідготовки:

- закріплення знань, умінь, отриманих на уроках;
- розширення, поглиблення начального матеріалу, опрацьованого в класі;
- формування вмій і навичок самостійної навчальної діяльності;
- розвиток самостійності мислення, культури розумової праці учнів.

Самопідготовка як індивідуальна самостійна робота дитини повинна бути побудована диференційовано як за змістом і часом, так і за характером контактів учнів з вихователем. Диференційований підхід повинен забезпечувати постійну зміну характеру педагогічного керівництва: від спільної діяльності учнів і вихователя до діяльності, що цілком побудована на саморегуляції й самоконтролі, коли учень опанував основні прийоми навчальної діяльності.

Практика свідчить, що потрібно рекомендувати учням виконувати важчі завдання на початку самопідготовки. Одноманітні завдання на самопідготовці стомлюють школярів. Перехід від одного виду роботи до іншого підтримує працездатність на відносно високому рівні тривалий період.

Особливістю самопідготовки є те, що кожний учень повинен виконувати домашнє завдання і впоратися з усіма його труднощами. Якщо ж на занятті пояснюють матеріал, колективно виконують завдання, то втрачається сам зміст проведення самопідготовки. Значну увагу під час організації самопідготовки потрібно приділяти фізкультхвилинкам, вправам для очей, музичним перервам для того, щоб дати можливість дітям відпочити і з новими силами продовжити роботу.

4. Дидактичні особливості проведення нестандартних уроків

У наш час поряд з традиційними, перевіреними часом формами навчання, побутують відносно нові, так звані нетрадиційні форми організації навчання.

Нетрадиційний урок – це імпровізоване навчальне заняття, що має нетрадиційну структуру. Цим урокам притаманні свої особливості – оригінальність задуму, сюжету, що дає змогу говорити про такі кроки, як про творчі, авторські.

Найпоширеніші серед них – уроки-конференції, уроки-аукціони, уроки-ділові ігри, уроки-змагання, уроки типу КВК, театралізовані уроки, уроки-конкурси, уроки-фантазії, уроки-концерти, уроки-екскурсії тощо.

Інтегровані уроки ставлять за мету об'єднати споріднений матеріал кількох предметів навколо однієї теми. Вони об'єднують блоки знань із різних навчальних предметів, що викладаються окремо, об'єднані навколо однієї теми з метою інформаційного та емоційного збагачення сприйняття, мислення, почуттів учня, що дає змогу пізнавати певне явище з різних сторін, досягати цілісності знань. Підготовка інтегрованих уроків передбачає: аналіз календарно-тематичного планування; зіставлення матеріалу різних предметів для виділення тем, близьких за змістом; визначення завдань уроку; «конструювання» уроку.

Уроки-дискусії дають прекрасну нагоду виявити різні позиції з певної проблеми або зі складного питання та залучити дітей до активної роботи, сприяють розвитку пізнавальних інтересів школярів, збагаченню лексичного запасу, необхідного для висловлення своїх думок.

Урок-звіт. Як правило такий урок проводиться наприкінці семестру (навчального року) з метою перевірки знань, умінь і навичок учнів з однієї або кількох тем.

Урок-вікторина. В основі вікторини лежать запитання, на які мають відповісти окремі учні чи команди, тому від змісту, форми та характеру запитань залежатиме результат вікторини. Складаючи запитання вікторини, вчитель повинен урахувати вік, інтереси, розумовий розвиток, рівень знань учнів свого класу. Логічним закінченням уроку-вікторини повинно бути оголошення переможців і оцінювання учнів.

Урок типу КВК. Це своєрідна гра-змагання команд веселих і кмітливих, що розгортається на уроці. При формуванні змісту уроку-

КВК не варто забувати, що це урок, а не виховний захід, тому необхідно дотримуватися всіх функцій і завдань навчального заняття.

Урок-подорож. Подорож – це поїздка або пересування пішки поза межі перебування. Але тільки в уяві, подумки, за допомогою власної фантазії. Учні сидять за партами і одночасно вони подорожують за допомогою вказівок і порад учителя. Таким чином, урок-подорож сприяє розвитку уяви і фантазії, мислення, інтересу до вивчення того чи іншого предмету.

Ефективність нестандартних уроків забезпечується за умов володіння вчителем методикою їх проведення та вмілого використання таких уроків в поєднанні з традиційними формами роботи.

Тема. Контроль і оцінка навчальної діяльності учнів

План

1. Поняття про контроль і діагностику навчання.
2. Види, форми і методи контролю.
3. Оцінка знань, умінь і навичок.
4. Формувальне оцінювання навчальних досягнень учнів.

Ключові слова: *контроль, перевірка, оцінювання, оцінка, облік, діагностика, критерії оцінювання.*

Рекомендована література:

1. Бібік Н. М. Нова українська школа: порадник для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н. М. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – 206 с.
2. Кузьмінський А. Л. Педагогіка: Підручник / А.Л. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К.: Знання-Пресс, 2003. – 418 с.
3. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навчальний посібник. – 3-є видання, доповнене / Н.Є. Мойсеюк. – К., 2001. – 350 с.
4. Фізеші О.Й. Педагогіка: Основи педагогіки. Дидактика. Теорія та методика виховання. Школознавство: Навчальний посібник / О.Й. Фізеші. – К: Кондор-Видавництво, 2013. – 390 с.

1. Поняття про контроль і діагностику навчання

Важливим структурним компонентом навчального процесу, пов'язаним з його цілями, змістом і методами, є контроль.

Контроль (франц. controle – перевірка) – виявлення, вимірювання й оцінювання знань та вмінь учнів. Структура контролю складається з перевірки, оцінювання, оцінки та обліку.

З'ясування умов і обставин, у яких протікає навчальний процес, отримання чіткого уявлення про причини, які сприяють чи перешкоджають досягненню накреслених результатів забезпечує **діагностика**. Вона спрямована на виявлення прогалини у знаннях, уміннях учнів, з'ясування їх причин.

Об'єктом контролю у навчанні є знання учнів у їх тісному взаємозв'язку, уміння і навички оперувати цими знаннями. Об'єктом контролю є також діяльність учнів у навчанні, їх уміння застосовувати знання на практиці, самостійно здобувати нові знання.

До загальних **функцій** контролю належать:

- діагностична (визначення рівня та якості знань учнів, виявлення прогалин у знаннях та їх причин);
- освітня (систематизація знань учнів, коригування результатів їхньої навчальної діяльності);
- виховна (виховання дисциплінованості, почуття відповідальності);
- розвивальна (розвиток самостійності та критичності мислення, розвиток пізнавальних процесів);
- стимулювальна (спонукання учнів до систематичної праці, досягнення кращих результатів у навчанні, подолання прогалин у знаннях);
- прогностична (визначення шляхів підвищення ефективності роботи вчителя і пізнавальної діяльності учнів);
- оцінювальна (зіставлення виявленого рівня знань, умінь і навичок з вимогами навчальної програми);
- управлінська (коригування роботи учнів і власної діяльності вчителя, удосконалення організації навчання).

Принципи організації контролю:

- принцип об'єктивності – вимагає оцінити знання учнів за встановленими нормами та критеріями;
- принцип систематичності – вимога до перевірки та оцінювання успішності учнів, яка передбачає безперервне одержання вчителем інформації про якість засвоєння учнями навчального матеріалу на кожному етапі засвоєння знань;
- оптимальності – принцип контролю, який передбачає науково обґрунтований вибір найкращого для конкретних умов варіанту завдань, форм і методів контролю;
- принцип усебічності – полягає у врахуванні всіх проявів навчальної діяльності, встановленні зв'язку з усіма видами роботи учнів на уроці;
- принцип гласності – відкрите оцінювання всіх учнів за одними і тими ж критеріями.

2. Види, форми і методи контролю

Контроль знань здійснюється на всіх етапах навчання. Його **види** класифікують за різними критеріями.

За дидактичною метою і місцем застосування в освітньому процесі контроль класифікують на попередній, поточний, тематичний, періодичний, підсумковий.

Основною метою *попереднього* контролю є визначення загальної підготовленості учнів, рівня володіння основними поняттями предмета, вивчення якого вони розпочинають. Його іноді використовують перед вивченням нової теми чи на початку навчального року, семестру. Результати попереднього контролю стають основою для планування роботи на майбутнє, адаптації учнів до особливостей навчального процесу.

Поточний контроль спрямований на виявлення якості засвоєння учнями знань, умінь і навичок на всіх етапах процесу навчання. Його використовують у повсякденній навчальній роботі і здійснюють зазвичай у формі систематичних спостережень, усного опитування, письмових робіт, фронтальної бесіди для оперативного оцінювання знань учнів і якості навчально-виховної роботи на уроці.

Тематичний контроль полягає у перевірці та оцінюванні знань учнів з кожної логічно завершеної частини навчального матеріалу (теми).

Періодичний контроль має на меті виявити, наскільки успішно учні оволодівають системою знань, який загальний рівень їх засвоєння щодо сучасних вимог. До нього належать внутрішньошкільна та інспекторська перевірки. Внутрішньошкільну перевірку здійснює керівництво школи з метою контролю за якістю знань учнів і роботою вчителів, виконанням вимог навчальної програми, станом викладання предметів. Інспекторську перевірку здійснюють представники органів освіти.

Підсумковий контроль здійснюється наприкінці семестру (навчального року) або після завершення вивчення предмету.

За **формами** організації контролю може бути індивідуальним, фронтальним, груповим чи комбінованим.

Індивідуальне опитування спрямоване на перевірку знань, умінь і навичок окремих учнів/

Фронтальне опитування забезпечує можливість учителю за відносно стислий проміжок часу перевірити знання великої кількості учнів класу, спонукаючи їх до активності.

Групове опитування спрямоване на перевірку знань, умінь і навичок групи учнів.

У практиці сучасної школи часто використовують *комбінований* контроль – поєднання різних форм і методів організації контролю, наприклад коли один учень відповідає біля дошки, а решта виконує індивідуальні чи групові самостійні завдання.

У шкільній практиці застосовують такі **методи** контролю: спостереження за різними видами діяльності учнів; усне опитування; письмову перевірку (контрольна робота, твір, письмове домашнє завдання та ін.); практичні роботи; тести успішності; самоконтроль.

3. Оцінка знань, умінь і навичок

Для ефективного контролю успішності учнів важливо не тільки виявити те, що вони знають і вміють, а й об'єктивно оцінити їхні знання та вміння.

Оцінка – кількісний показник якості результатів навчально-пізнавальної діяльності учнів. Вона опосередковано характеризує розвиток учня, його здібності, ставлення до навчання і може бути виражена у формі якісної словесної характеристики («правильно», «неправильно», «погано», «добре», «досконало» та ін.), числового балу (12-бальна система).

Оцінка є важливим засобом стимулювання учнів до навчання тоді, коли вона сприймається як нагорода за наполегливу та сумлінну працю; може впливати на учнів і негативно, якщо неправильно вмотивована, супроводжується образливими зауваженнями, байдужістю вчителя до учня, до результатів його роботи.

Єдині вимоги до рівня навчальних досягнень школярів визначаються на основі Критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти. Серед загальних критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти виокремлюють:

- характеристику відповіді учня (правильність, цілісність, повнота, логічність, обґрунтованість);
- якість знань (осмисленість, глибина, гнучкість, дієвість, системність, узагальненість, міцність);
- сформованість загальнонавчальних і предметних умінь та навичок;
- рівень володіння розумовими операціями (аналіз, синтез, порівняння, класифікація, узагальнення тощо);
- розвиток творчих умінь (уміння виявляти проблему, формулювати гіпотезу, перевіряти її);
- самостійність оцінних суджень.

На основі цих критеріїв розрізняють *рівні* навчальних досягнень учнів: початковий, середній, достатній, високий.

З метою оцінювання навчальних досягнень учнів запроваджено 12-бальну шкалу оцінювання.

У процесі навчання, зокрема під час оцінювання, вчителю важливо виявляти доброзичливість, вимогливість поєднувати з індивідуальним підходом, тобто порівнювати виявлені досягнення учня (учениці) не тільки з нормою, а з його (її) попередніми невдачами чи успіхами.

4. Формувальне оцінювання навчальних досягнень учнів

У Новій українській школі задекларовано нові підходи до оцінювання процесу і результатів навчання. Одним із таких підходів є **формувальне оцінювання**, що ґрунтується не на кількісних (скільки помилок), а на якісних показниках. Наприклад, як працював учень, чи співпрацював з іншими, чи докладав зусилля, чи ставився до навчання з цікавістю.

Формувальне оцінювання, метою якого є відстеження особистісного розвитку учнів, процесу опанування ними навчального досвіду як основи компетентності, забезпечення індивідуальної траєкторії розвитку особистості, є невід’ємним складником освітнього процесу та здійснюється постійно.

Об’єктами формувального оцінювання є процес навчання учнів, а також результат навчальної діяльності на певному етапі навчання.

Педагогічне спостереження за навчальною та іншими видами діяльності учня здійснюється учителем протягом року. Залежно від мети спостереження, вчитель може оцінювати дітей в різноманітних ситуаціях, коли вони працюють в парі, групі, індивідуально. Оцінюються також не тільки навчальні результати учня, але і його активність, зацікавленість, мотивація, що є також важливими цілями у початковій школі.

Наказом Міністерства освіти і науки України від 16.09.2020 № 1146 затверджено «Методичні рекомендації щодо оцінювання результатів навчання учнів третіх і четвертих класів Нової української школи», де зазначено, що для учнів третіх та четвертих класів застосовується формувальне та підсумкове (тематичне, семестрове та річне оцінювання). Підсумкове оцінювання здійснюється за рівневою шкалою, а його результати позначаються словами або відповідними літерами:

- 1) «початковий (П)»;
- 2) «середній» (С);
- 3) «достатній» (Д);
- 4) «високий (В)».

Важливою складовою формувального оцінювання є форма

повідомлення про нього учневі / учениці та батькам. Документом, який дає розгорнуте уявлення про те, що відбувалося з дитиною в школі під час навчального року є *Свідоцтво досягнень* учня. У свідоцтві досягнень учитель фіксує розгорнуту інформацію про навчальний поступ учня/учениці у школі протягом навчального року з усіх предметів вивчення за показниками, які відповідають визначеним типовою освітньою програмою очікуваним результатам навчання, та надає рекомендації щодо подальшого навчання.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базові джерела

1. Бібік Н.М. Нова українська школа: порадник для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н. М. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – 206 с.
2. Бондар В. І. Дидактика: Підручник для студ. вищих пед. навч. закладів / В. І. Бондар. – Київ: Либідь, 2005. – 264 с.
3. Волкова Н. П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н.П. Волкова. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 576 с.
4. Зайченко І. В. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / І. В. Зайченко. – Чернігів, 2002. – 528 с.
5. Кузьмінський А. І. Педагогіка: завдання і ситуації: Практикум / А. І. Кузьмінський, Л. П. Вовк, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Пресс, 2003. – 429 с.
6. Кузьмінський А. Л. Педагогіка: Підручник / А.Л. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К.: Знання-Пресс, 2003. – 418 с.
7. Максимюк С. П. Педагогіка: Навч. посіб. / С.П. Максимюк; М-во освіти і науки України, Рівненський держ. гуманіт. Ун-т. – К.: Кондор, 2005. – 672 с.
8. Малафіїк І. В. Дидактика: Навч. посіб. / І. В. Малафіїк. – К.: Кондор, 2005. – 398 с.
9. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: Навчальний посібник. – 3-є видання, доповнене / Н.Є. Мойсеюк. – К., 2001. – 350 с.
10. Пальчевський С. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / С. Пальчевський. – К.: Каравела, 2007. – 575 с.
11. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: Підручн. / О. Я. Савченко. – К: Грамота, 2012. – 504 с.
12. Фізеші О. Й. Педагогіка: Основи педагогіки. Дидактика. Теорія та методика виховання. Школознавство: Навчальний посібник / О.Й. Фізеші. – К: Кондор-Видавництво, 2013. – 390 с.
13. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М. М. Фіцула. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 528 с.

14. Чайка В. М. Основи дидактики: Навч. посіб. / В. М. Чайка. – К.: Академвидав, 2011. – 240 с.
15. Ягупов В. В. Педагогіка: Навч. посіб. / В.В. Ягупов – К.: Либідь, 2003. – 560 с.

Допоміжні джерела

1. Державний стандарт початкової освіти. – Режим доступу: <http://dano.dp.ua/attachments/article/303/Державний%20стандарт%20початкової%20освіти.pdf>
2. Закон України «Про загальну середню освіту». – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14>
3. Закон України «Про освіту». – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
4. Концепція 12-річної загальної середньої освіти. Міністерство освіти і науки України // Інф. зб. Мін. освіти України. – 2002. – №2. – С. 3-21.
5. Концепція Нової української школи. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
6. Молнар Т.І. Діяльнісний підхід до організації навчального процесу в початковій школі / Т.І. Молнар // Молодь і ринок: щомісячний науково-педагогічний журнал / [редкол.: Н.Примаченко (гол. ред.) та ін.]. – Дрогобич: 2016. – Вип. 1. – С. 76-79.
7. Молнар Т.І. Компетентнісний підхід у початковій освіті: теоретичний аналіз проблеми / Т.І. Молнар, А.В. Микуланинець // Збірник матеріалів Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції «Підготовка сучасного педагога дошкільної та початкової освіти в умовах розбудови Нової української школи», 19-20 квітня 2018 р. / [редкол.: Л.Є.Петухова (гол. ред.) та ін.]. – Херсон: ТОВ «Борисфен-про», 2018. – С.333-335.
8. Молнар Т. І. Освітнє середовище початкової школи як компонент міжкультурного простору / Т. І. Молнар // Pedagogy theory: collective monography / Aksonova O., Avdieieva S., Kobets V., etc. – International Science Group. – Boston: Primedia eLaunch, 2020. – P. 138-142.
9. Молнар Т.І. Педагогічна майстерність учителя початкової школи: сутність, шляхи формування / Т.І. Молнар // Науковий вісник Мукачівського державного університету.

- Серія «Педагогіка та психологія»: збірник наукових праць / Ред. кол.: Г. В. Товканець (гол. ред.) та ін. – Мукачево: Вид-во МДУ, 2018. – Випуск 1(7). – С.121-124.
10. Молнар Т.І. Розвивальне освітнє середовище початкової школи: теоретичний аналіз проблеми / Т.І. Молнар, Т.І. Гичка // Наука майбутнього: збірник наукових праць студентів, аспірантів та молодих вчених / ред. кол. Гоблик В.В. (гол. ред.), Алмашій І.І. (– заст. гол. ред.) та ін. – Мукачево: РВВ МДУ, 2018. – Вип.1(1).– С. 93-96.
 11. Молнар Т. І. Роль наочності в системі засобів навчання молодших школярів / Т. І. Молнар, І. Д. Варга // Сучасні тенденції розвитку науки й освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів: збірник тез доповідей за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, 14-15 травня 2020 р., Мукачево / Ред.кол.: Т. Д. Щербан (гол.ред.) та ін. – Мукачево: Вид-во МДУ, 2020. – С. 41-43.
 12. Молнар Т.І. Фахове вдосконалення вчителя початкової школи шляхом самоосвітньої діяльності / Т.І. Молнар // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»: збірник наукових праць / [редкол.: Г.В.Товканець (гол. ред.) та ін.]. – Мукачево: МДУ, 2017. – Випуск 2(6). – С.99-101.
 13. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. – Режим доступу: <http://www.edudirect.net/sopids-1388-1.html>
 14. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#n10> Навчально-методичне видання
 15. Навчальні програми для 1-4 класів НУШ. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>

Навчально-методичне видання

ПЕДАГОГІКА І
(«ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ», «ДИДАКТИКА»):

Опорні конспекти лекцій

для студентів денної форми навчання
спеціальності 013 «Початкова освіта»
ОС «Молодший бакалавр»

Укладач *Т. І. Молнар*

Тираж 10 пр.

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4916 від 16.06.2015 р.*

*Редакційно-видавничий відділ МДУ,
89600, м.Мукачево, вул.Ужгородська, 26*

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>